

Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija - njene možnosti in pasti

Peter KOS

Izvleček

Avtor pojasnjuje in s številnimi primeri ilustrira različne metode analitične primerjave gibanj zastopanosti antičnih novcev v denarnem obtoku. Namen članka je opozoriti na visoko stopnjo zanesljivosti tovrstne analize oziroma interpretacije novčnih najdb (posamičnih, zakladnih in grobnih), obenem pa opozarja tudi na možne pasti pri ne dovolj kritični interpretaciji. Na ta način izpostavlja pomen novčnih najdb kot primarnega zgodovinskega vira.

Abstract

The author explains and illustrates with a number of examples various methods of analytical comparison of variations in the appearance of Roman coins in monetary circulation. The aim of the article is to draw attention to the high level of reliability of this kind of analysis or interpretation of coin finds (individual, hoard and grave), and at the same time to draw attention also to possible pitfalls in inadequately critical interpretation. The importance of coin finds as a primary historical source is thus established.

Numizmatična stroka v Sloveniji se je kljub svoji relativni mladosti¹ zelo hitro postavila ob bok svetovni numizmatični znanosti in postala njen pomemben segment. Njena zasluga je bila sprva predvsem moderen in celovit pristop k publiciranju novčnih zakladnih najdb, saj se tedaj ni omejila samo na faktografijo, ampak je poleg sumarno predstavljenega kataloga najdbe, ki pa je kljub temu nudil vse zahtevane standardne podatke, reševala tudi relativne kronološke probleme, se lotovala analize delovanja posameznih imperialnih kovnic, zaporedja emisij, obenem pa je numizmatične najdbe dosledno izrabljala kot primaren hi-

storičen vir.² Precej kasneje, pa vendar relativno zgodaj glede na ostale evropske države, se je numizmatična stroka na Slovenskem zavedla, da so kot historičen vir še pomembnejše in izpovednejše posamične novčne najdbe s slovenskih arheoloških najdišč in se vključila v evropski projekt sistematičnega objavljanja vseh poznanih antičnih novčnih najdb s posameznih področij nekdanjega rimskega imperija. Te najdbe je kot ena prvih skušala tudi čimbolj celovito interpretirati.³ Tako se je slovenska numizmatika zelo zgodaj uvrstila v krog privržencev in zagovornikov tedaj razvijajočega se novega segmenta numizmatične ve-

¹ Za začetek numizmatike kot moderne znanosti na Slovenskem štejem leto 1949, ko je bil v Narodnem muzeju prvič stalno nastavljen kustos specialist. Glej P. Kos v: *Studia Numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik Oblata*, Situla 28 (1988) 7-8.

² Prim. A. Jeločnik, *Najdba argenteusov zgodnje tetrahije v Sisku*, Situla 3 (1961); isti, *Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije*, Situla 12 (1973); isti, *Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov*, *Arh. vest.* 19, 1968, 201-220 = *Rev. Num.* 1967, 246-251. Gotovo je prav to razlog, da so bile že prve slovenske znanstvene publikacije upoštevane v tedaj nastajajoči svetovni standardni literaturi, npr. C. H. V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VI. *From Diocletian's Reform to the Death of Maximinus* (London 1967); J. P. C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VIII. *The Family of Constantine* (London 1981); P. Bastien, *Le monnayage de Magnence (350-353)* (Wetteren 1983).

³ P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. I in II (Berlin 1988); P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. III (Berlin 1995). Najdbe je interpretiral P. Kos, *The Monetary Circulation in the South-eastern Alpine Region ca. 300 BC-AD 1000*, Situla 24 (1986).

de, tako imenovane "Fundmünzen-Numismatik", ki je bila pred kakšnim desetletjem v Evropi še v povojih, danes pa je že široko uveljavljena.⁴

Površen pregled slovenskih arheoloških publikacij po letu 1949 nasprotno pokaže, da domača arheološka stroka v nasprotju s stroko v tujini ni znala dovolj izrabiti izpovednosti novčnih najdb, do katerih se je dokopala s svojo metodo.⁵ Že med posameznimi arheološkimi izkopavanji je bilo neredko mogoče opaziti zanemarjanje in zato izrazito slabo dokumentiranje novčnih najdb.⁶ Pri objavi se je arheološka stroka omejevala predvsem na sumarno naštevane novcev, ki so jih odkrili med arheološkimi raziskovanji, pri obravnavanju starejših novčnih najdb pa je nekritično povzemala nekatere netočne ali nepravilne podatke oziroma jih je medsebojno še dodatno pomešala.⁷

Neizpodbitno dejstvo je, da je novce kronološko najbolj občutljiv arheološki artefakt, zato je tudi eden najvažnejših datacijskih elementov, seveda pod pogojem in s predpostavko, da so do vseh potankosti zabeleženi vsi njegovi najdiščni podatki in da je novce skrbno in optimalno opredeljen. Na tem mestu puščamo ob strani sicer prav tako izjemno važen pomen antičnih novčnih najdb za preučevanje tedanje denarne in posredno ekonomske zgodovine. Posamične novčne najdbe poleg tega natančno odražajo sočasni denarni obtok, preko njega pa tudi poselitev (življenje) na posamezni lokaliteti, kjer so prebivalci med vsakodnevnimi opravili izgubljali tudi denar. Kljub tem neizpod-

bitnim dejstvom je mogoče ugotoviti, da se predvsem na slovenskem prostoru še posebej arheologi redko in precej zadržano poslužujejo absolutnih kronoloških opor, ki jih nudijo novčne najdbe (posamične in zakladne).⁸ Gre predvsem za nezaupanje v možnost kolikor toliko objektivne interpretacije novčnih najdb s posameznih najdišč, v veljavnost in objektivnost te interpretacije, neredko je mogoče zaslediti tolmačenje novčnih najdb z izrazito preozkega zornega kota,⁹ včasih pa gre tudi za mnenje, da novčna najdba ne odraža slike tedanjega sočasnega denarnega obtoka, zaradi česar naj bi bila bistveno zmanjšana tudi njena interpretativna, še posebej pa kronološka vrednost.

Prepričan sem, da je prav zato smotrno in na mestu pojasniti različne metodološke pristope k analizi novčnih najdb, pokazati na zanesljivost oziroma nezanesljivost interpretiranja tovrstnih najdb, opozoriti na morebitne pasti in nevarnosti pri uporabi tega primarnega historičnega vira ter odpraviti oziroma vsaj zmanjšati skepso uporabnikov numizmatičnih virov. Na tem mestu imam v mislih predvsem antične novčne najdbe, čeprav povedano velja za interpretacijo novčnih najdb vseh obdobj.

*

Pri celovitem obravnavanju novčnih najdb moramo razlikovati med najdbami posamičnih nov-

⁴ Kot rojstno leto "Fundmünzen-Numismatik" v Evropi lahko štejemo leto 1956, ko je bil zasnovan in predstavljen projekt *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*. Glej H. Gebhart, K. Kraft, H. Kuthmann, P. R. Franke, K. Christ, *Jahrb. Num. Geldgesch.* 7, 1956, 9-71. Prim. tudi H. Chantraine, *Die Bedeutung der römischen Fundmünzen in Deutschland für die frühe Wirtschaftsgeschichte*, v: K. Düwel, H. Jankuhn, H. Siems, D. Timpe (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, Teil 1 (Göttingen 1985) 367-426.

⁵ Izrazito ilustrativen primer je delo J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, Razpr. 1. razr. SAZU 4/1 (1956) zlasti str. 47, ki je v svoji monografiji o Predjami od vseh številnih kronološko pomembnih novčnih najdb površno omenil le zlatnik Arkadija in vzhodnogotski srebrnik Teodahata, ki sta kmalu po odkritju izginila.

⁶ Posebej drastičen primer so novci, odkriti med arheološkimi raziskovanji poznorimske trdnjave Martinj Hrib, katerih podrobnejši najdiščni podatki niso bili podrobno dokumentirani oziroma so bili izgubljeni. Omenjajo se sprimki novcev, katerih analiza bi brez dvoma prinesla zanimiva kronološka dognanja v zvezi z uničenjem trdnjave. Povrh vsega so bili novci (preko 200 primerkov) izgubljeni, preden so prišli v muzej. Prim. F. Leben, Z. Šubić, *Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti*, *Arh. vest.* 41, 1990, 313-354, posebej 331. Glej P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. I (Berlin 1988) 358.

⁷ Kljub točni in popolni določitvi novcev, s katero arheologi pogosto razpolagajo, je mogoče v slovenski strokovni literaturi še vedno najti primere, da publikaciji najdišča ni dodan katalog novcev, ampak so le-ti naštetii povsem sumarno (npr. "od Konstantina I. do Teodozija I." [Tako I. Tušek, *Peti mitrej v Ptuju*, *Arh. vest.* 41, 1990, 270]). Kot šolski primer navajanja nepravilnih informacij lahko služijo tudi podatki o najdbah vzhodnogotskih novcev s področja Slovenije. Nekritično povzemanje podatkov v arheološki literaturi o teh novcih je primerjalno zbral Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, *Situla* 32 (1994) 249-263. Kot dezinformacijo brez primere izpostavlja prav podatke o novcih, ki jih navaja Z. Vinski v monografiji V. Stare, *Kranj - nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18 (1981) 19 ff., 92.

⁸ Kot nasprotje navajam prispevke v zborniku *La moneta nei contesti archeologici. Esempi dagli scavi di Roma. Atti dell'incontro di studio*, Roma 1986 (Roma 1989).

⁹ Prim. S. in P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Kat. in monogr. 15 (1978) 33 ss in slika na str. 19. Glej komentar Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 68-69.

cev s posameznih najdišč (arheoloških plasti, objektov, stratigrafskih enot itd.), novčnimi zakladnimi najdbami in najdbami novcev v grobovih. Ker pojem novčna zakladna najdba zaobjema namenski skupni zakop večje količine denarja, je mogoče posamezne sklope novčnih najdb (npr. skupine novcev, ki so bile izkopane okoli kulturnih mest, svetišč, pod mostovi) označevati s pojmom kolektivna najdba.

POSAMIČNE NOVČNE NAJDBE¹⁰

Novčne najdbe s posameznih najdišč moramo vedno skrbno dokumentirati in opredeliti v skladu z veljavnimi standardi ter jih korektno katalogizirati v skladu z najnovejšo strokovno literaturo,¹¹ pri tem pa je treba zabeležiti tako vse tehnične podatke o novcu kot tudi vse podrobne najdiščne podatke. Ob naštetem ne smemo zanemariti podatka o izrabljenosti novca v času, ko je leta ostal v zemlji¹² (kar je nekaj povsem drugega kot njegova današnja ohranjenost).¹³ S pomočjo tako ovrednotenih novčnih najdb je mogoče zelo natančno kronološko opredeliti posamezne arheološke stratigrafske enote ter neredko z njimi bolje datirati tudi druge v isti plasti odkrite, vendar kronološko manj oprijemljive arheološke artefakte. Verjetno ni treba poudarjati, da je to možno le v primeru, ko so najdiščni podatki vsakega arheološkega artefakta (s tem tudi novca) najbolj na-

tančno izmerjeni in skrbno zabeleženi.¹⁴ Zato pri obravnavanju novčnih najdb kot primarnega historičnega vira ni toliko pomembna kvantiteta podatkov (število najdenih novcev) kot predvsem njihova kvaliteta (skrbno beleženje konteksta vsake novčne najdbe). Z vsakim na terenu površno zabeleženim podatkom je namreč bistveno okrnjena izpovednost in datacijska vrednost novca kot enega najpomembnejših primarnih zgodovinskih virov. Tudi zato imajo novci, ki jih posamezniki vse pogosteje odkrivajo z detektorji kovin (tudi ob predpostavki, da najditelj ni navedel njihovih izmišljenih najdiščnih podatkov) kot zgodovinski vir le omejeno vrednost.¹⁵ Pomen s tako metodo odkritih posamičnih novcev (ali zakladnih najdb) je zato najpogosteje mogoče presojati predvsem le v sklopu antikvarne tradicije numizmatične vede, ki je bila usmerjena predvsem na preučevanje in obravnavo samega novca, njegove tipologije, primerjave pečatov oziroma njegovega morebitnega doprinosa k relativno-kronološki razvrstitvi posameznih novčnih emisij.¹⁶ Tovrstnega velikega pomena posameznih novcev seveda ni mogoče zanikati, vendar je najpomembnejša kvaliteta novca kot primarnega zgodovinskega vira (ki mora biti pri novcu z arheološkega najdišča seveda primarnega pomena) tedaj bistveno osiromašena, če ne izgubljena. Kljub vsem pomislekom pa se zdi, da je vključevanje detektorskih najdb v muzejske zbirke, v korpuse in kasneje v strokovno analizo

¹⁰ Literatura o interpretaciji antičnih novcev s posameznih najdišč je sicer vse bolj obsežna. Prim. J. Casey & R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist*, BAR Brit. Ser. 4 (1974); M. R. Alföldi (Hrsg.), *Studien zu Fundmünzen der Antike* 1 (Berlin 1979); C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996).

¹¹ Delo je izrazito strokovno zahtevno, zamudno in odgovorno. Nekatere suverene in omalovažujoče izjave o delu na korpusih novčnih najdb, ki jih je občasno mogoče slišati samo med slovenskimi arheologi, so tako predvsem odraz nepoznavanja problematike.

¹² F. Delamare, *Le frai et ses loins. Circulation et usure* (Paris 1994); S. Frey-Kupper, O. F. Dubuis, H. Brem, *Usure et corrosion*, Bulletin IFS 2, Suppl. (1995).

¹³ Vse dokumentacijske zahteve upošteva računalniški program NUMIZ, ki so ga razvili sodelavci Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja in ki so ga uspešno vpeljali tudi v nemški projekt *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland* s sedežem v Frankfurtu. Prim. P. Kos, Computer program NUMIZ. From identification direct to the final publication, *Annotazioni Numismatiche* 15, 1994, 218-224.

¹⁴ Prim. D. Grosman, *Arheo* 12, 1991, 25-36. Dolgoletne izkušnje pri opredeljevanju novcev s posameznih najdišč po Sloveniji me sicer navdaja s precejšnjo skepsjo. Dvomim namreč, da zgolj dokumentirani podatki o izkopnem kvadrantu in globini ustrezajo pravkar navedenim zahtevam.

¹⁵ Pred tem opozarja predvsem H.-M. von Kaenel, Die antike Numismatik und ihr Material, *Schweizer Münzblätter* 44, 1994, 1-12. Glej tudi St. Nebelhay, Gerettet oder zerstört? Beurteilung privat geborgener Humusfunde, *Röm. Österr.* 13/14, 1985-1986, 239-242, ki sicer zagovarja sodelovanje s tovrstnimi ljubiteljskimi raziskovalci. Glej tudi J. Biel, Sondergänger und Archäologische Denkmalpflege, *Denkmalpfl. Baden-Württemberg* 3, 1993, 176 ss. O pozitivni plati sodelovanja z ljubiteljskimi iskalci arheoloških starin v humusni plasti arheoloških najdišč prim. W. Zanier, Eine römische Katapultspitze der 19. Legion aus Oberammergau, *Germania* 72, 1994, 588 in op. 3. Literatura o tej problematiki navaja tudi H. Bender, *Das "Bürge" bei Gundremmingen. Die Grabung 1971 und neue Funde*, Passauer Universitätschriften zur Archäologie 3 (1996) 5.

¹⁶ O katastrofalnih razsežnostih tovrstnega plenjenja arheoloških lokalitet na Bavarskem, E. Keller, Raubgrabungen mit der Metallsonde - zur Situation in Bayern, *Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Archäologie in Bayern e. V.*, 1991, 6 ss. Navedeni primeri so veljavni seveda za večino evropskih držav in pred tovrstnim obstoječim problemom si tudi v Sloveniji ne smemo zatiskati oči. Ocene kažejo, da v Angliji in Walesu z detektorji kovin letno odkrijejo okoli 400.000 arheoloških najdb, C. Dobinson, S. Denison, *Metal Detecting and Archaeology in England* (London 1995) 10-11, 81.

edino smotrno. Na ta način pridobljeni numizmatični (pa tudi drugi arheološki) artefakti namreč bistveno razširjajo spoznanja o novih arheoloških lokalitetah, omogočajo njihovo grobo časovno opredelitev in nudijo stroki dragocene informacije, ki nemalokrat bistveno spreminjajo do tedanje ugotovitve in domneve.¹⁷

V primeru, da vsi arheološki podatki vsake novčne najdbe niso skrbno in popolno dokumentirani (pa četudi je bil novce odkrit z arheološko metodo),¹⁸ je najpomembnejša vloga novca kot pogosto kronološko najbolj občutljivega artefakta v glavnem izgubljena, kar je seveda neprecenljiva škoda zlasti za arheološko stroko, katere osnovna naloga je, da se prav s terenskimi raziskovanji (ki so na istem najdišču neponovljivi) dokoplje do absolutno objektivnih podatkov. Za numizmatično stroko in antično zgodovino pa lahko novci s posameznega najdišča kljub omenjenim pomanjkljivim arheološkim podatkom še vedno služijo kot izhodišče za vrsto zanimivih analiz, ki generalno osvetlujejo posebnosti in gibanja denarnega obtoka na posameznem najdišču in v njegovi okolici, obenem pa tudi kronološko opredeljujejo najdišče, s katerega izhajajo.

Ker so danes dokumentirane novčne najdbe s posameznega najdišča slučajne najdbe nekoč naključno izgubljenega denarja, nam podajajo realno in občutljivo sliko tedanjega denarnega obtoka in s tem posredno tudi sliko intenzivnosti življenja (poselitve) na najdišču, vendar le v primeru, da imamo s posamezne arheološke lokalitete na razpolago zadostno skupno število novcev. V primeru nizkega števila novcev objektivna analiza in interpretacija namreč nista možni. Če najdbe številčno ali procentualno prenesemo na grafikon, nam le-ta ponazori gibanja denarnega obtoka v posameznih obdobjih, predvsem njegovo intenzivnost oziroma nihanje količine denarja v obtoku. Na osnovi teh nihanj bi mogli posredno sklepati na nihanja intenzivnosti poselitve na posamezni obravnavani lokaliteti. Ob tem je seveda nujno treba opozoriti, da so občasna nihanja količine denarja v obtoku najpogostejše zgolj posledica monetarne politike posameznih rimskih vla-

darjev, zato ugotavljanje takih nihanj na posamezni lokaliteti samo po sebi ne pove nič o gibanju intenzivnosti njene poselitve. Potreben je primerjalni grafični prikaz gibanja denarnega obtoka z več najdišč na omejenem območju ter z lokalitet na širšem področju imperija in šele tedaj je na razpolago dovolj obsežna primerjalna osnova, ki omogoča objektivno interpretacijo tako razvidnih odstopanj v nihanju intenzivnosti novčnih najdb.

Pri izdelavi grafikonov, ki ponazarjajo gibanja denarnega obtoka, je mogoče upoštevati in prikazati številčno ali pa procentualno zastopanost novcev posameznih vladarjev v okviru določene obdobja (npr. v tretjem stoletju). Predvsem ob upoštevanju procentualne zastopanosti novcev je mogoča tudi primerjava med več lokalitetami (sl. 1,2). Na tak način dobljena slika sicer ni napačna, vendar je izkrivljena, saj ne upošteva dejstva, da je bil kak vladar lahko na oblasti npr. dvanajst, drugi pa le dve leti. Na tak način izdelan grafikon nam zato lahko prikaže le medsebojno primerjavo zastopanosti novcev posameznih vladarjev na enem najdišču, možna pa je tovrstna primerjava tudi med več najdišči, pri čemer je jasno, da bodo številčno in procentualno vedno najbolj zastopani prav novci vladarja, ki je bil najdalj na oblasti.

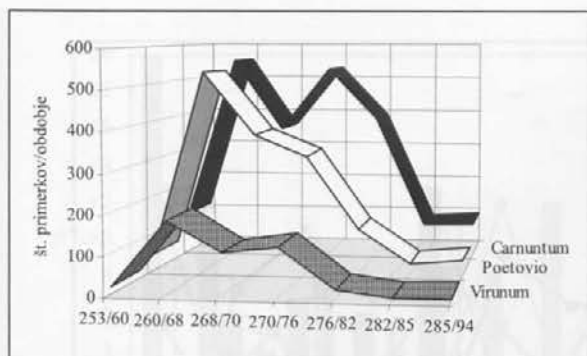
Pri izdelavi grafikonov, ki ponazarjajo denarni obtok, se pogosto uporablja metodologija, ki prikazuje absolutno število novcev na posamezno leto vladanja posameznega vladarja (sl. 3).¹⁹ Na ta način so namreč odstranjene razlike, ki nastajajo zaradi različno dolgega vladanja posameznih vladarjev. Težave nastopijo, ko hočemo na istem grafikonu primerjati denarni obtok z več lokalitet, saj prvi pristop (upoštevaje samo absolutno število novcev na leto) izkrivlja sliko (sl. 3). Šele primerjava procentualne letne zastopanosti novcev v izbranem obdobju (npr. v drugi polovici tretjega stoletja) omogoča objektivnejšo primerjavo med različnimi najdišči (sl. 4), čeprav so razlike v tem primeru nekoliko zabrisane oziroma zahtevajo pazljivejšo analizo.²⁰ Ugotoviti je torej mogoče, da objektivno primerjavo med več najdišči omogočajo samo grafikoni, ki prikazujejo procen-

¹⁷ V svetu je vsaj na področju obravnave numizmatičnih najdb mogoče ugotoviti, da večina raziskovalcev upošteva detektorske najdbe, vsi pa so si edini, da se pri tem siceršnji vzorec, ki ga pokaže analiza najdb, pridobljenih le z arheološko metodo, s tako dopolnitvijo bistveno obogati in tudi spremeniti. Prim. K. Stribrny, *Germania* 73/1, 1995, 226; Zanier (op. 14); Bender (op. 14). O pozitivnih izkušnjah uspešnega sodelovanja med arheologi in iskanci s kovinskimi detektorji poročajo prav iz Anglije, prim. R. Bland, *The Law of Treasure Trove in England and Wales*, *Commission Internationale de Numismatique. Compte rendu* 42, 1995, 73.

¹⁸ Praksa me žal prepričuje, da to niti ni tako redek pojav.

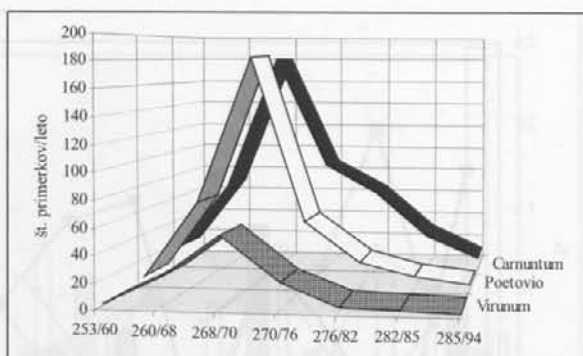
¹⁹ K. Stribrny, *Römer rechts des Rheins nach 260 n. Chr.*, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 70, 1989, 360.

²⁰ Upošteva se formulo A. Ravetz, *The Fourth-Century Inflation and Romano-British Coin Finds*, *Num. Chron.* 1964, 201 ss. Prim. Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3).

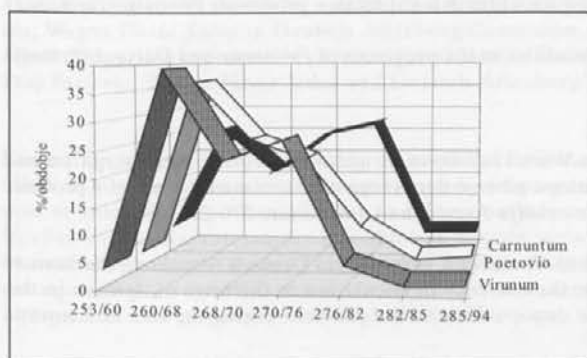
Sl. 1: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na najdiščih Zollfeld/Virunum, Ptuj/Poetovio in Deutsch Altenburg/Carnuntum. Za osnovo služi število novcev posameznega obdobja oziroma vladarja.

Fig. 1: Comparison of intensity of coin finds at the sites Zollfeld/Virunum, Ptuj/Poetovio and Deutsch Altenburg/Carnuntum. The number of coins of individual periods or rulers serves as the base.

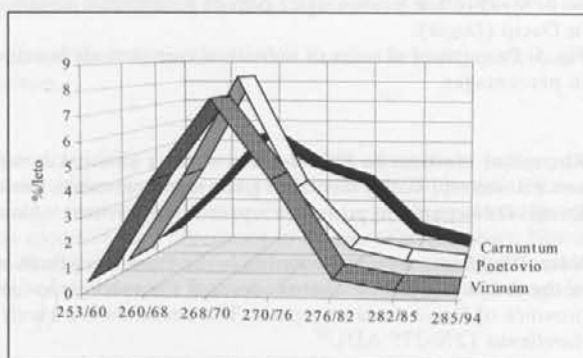
Sl. 3: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb s treh najdišč. Za osnovo služi številčna zastopanost novcev v posameznem letu vlade posameznega vladarja.

Fig. 3: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The numeral appearance of coins in individual years of rule of individual rulers serves as the base.

Sl. 2: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na treh najdiščih. Za osnovo služi v odstotkih izražen delež novcev posameznega obdobja, prikazana na sl. 2, omogoča že objektivnejšo primerljivost med tremi najdišči in šele sedaj so razvidna dokaj podobna gibanja količine denarja v obtoku na najdiščih Virunum in Poetovio.

Fig. 2: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The share of coins of individual periods or rulers serves as the base.

Sl. 4: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb s treh najdišč. Za osnovo služi v odstotkih izražen delež novcev v posameznem letu vlade posameznega vladarja.

Fig. 4: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The share of coins per year serves as the base.

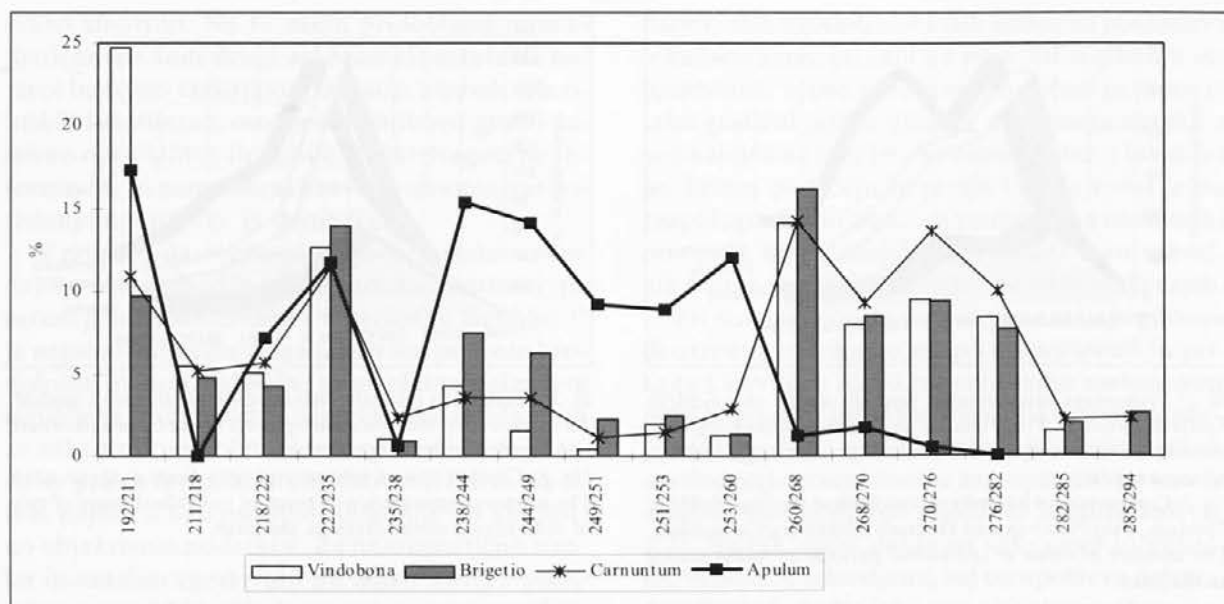
Komentar: Sl. 1 prikazuje zgolj številčno zastopanost novcev v posameznih obdobjih kovanja (posameznih vladarjev), ki kaže le to, da je bilo najmanj novcev dokumentiranih na področju antičnega mesta Virunum. V odstotkih izražen delež novcev posameznega obdobja, prikazana na sl. 2, omogoča že objektivnejšo primerljivost med tremi najdišči in šele sedaj so razvidna dokaj podobna gibanja količine denarja v obtoku na najdiščih Virunum in Poetovio.

Podobno kot sl. 1 tudi sl. 3 odraža zgolj večje ali manjše število najdenih novcev na posameznem najdišču. Nasprotno v odstotkih izražen delež novcev v posameznem letu posameznega kovnega obdobja na različnih najdiščih, prikazana na sl. 4, omogoča medsebojno primerljivost, ki kaže podobnost gibanja denarne mase v obtoku na najdiščih Virunum in Poetovio. Ker je upoštevano krajše ali daljše obdobje kovanja oziroma vladanja posameznega vladarja, kaže vrh diagrama v primerjavi s sl. 2 dejansko obdobje, v katerem je bilo v obtoku največ denarja.²¹

Note: Fig. 1 shows only the numerical appearance of coins in individual minting periods (individual rulers) which indicates only that fewest coins were documented in the vicinity of the Roman town of Virunum. The proportion of coins of individual periods, expressed as percentages, shown on fig. 2, enables a more objective comparison among the three sites and only then are clear the fairly similar movements in the amount of money in circulation in the sites of Virunum and Poetovio.

As in fig. 1, fig. 3 also reflects only a greater or lesser number of coin finds at individual sites. In contrast, the percentage share of coins in individual years of an individual coin period at different sites, shown on fig. 4, enables inter-comparison which illustrates the similarity of movement of monetary mass in circulation at Virunum and Poetovio. Since the shorter or longer period of a coin or rule of individual ruler is taken into account, the peak of the diagram in comparison with fig. 2 shows the actually period in which the most money was in circulation.²¹

²¹ Deutsch Altenburg: W. Hahn, *FMRO* III 1. Ptuj: P. Kos, *FMRSI* II 434; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 195, 197, 198. Zollfeld: D. Dick, *FMRO* II/3 (Kärnten) 3b/9(1).

Sl. 5: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na izbranih lokalitetah v provincah Panoniji (*Pannonia*) in Daciji (*Dacia*).

Fig. 5: Proportion of coins of individual coin periods in selected localities in the provinces of *Pannonia* and *Dacia*, expressed in percentages.

Komentar: Medtem ko kaže denarni obtok v panonskih najdiščih Wien/*Vindobona*, Brigetio in Deutsch Altenburg/*Carnuntum* v 3. stoletju skoraj identično gibanje intenzivnosti, močno odstopa gibanje denarnega obtoka v mestu *Apulum* v provinci Daciji. Odstopanje je posledica izpraznitve province v času vladarja Avrelijana (*Aurelianus*: 270-275).²²

Note: While currency in circulation in the Pannonian finds of Vienna/*Vindobona*, Brigetio and Deutsch Altenburg/*Carnuntum* in the 3rd century show almost identical fluctuations in intensity, the currency in circulation in the town of *Apulum* in the province of *Dacia* deviates greatly. The deviation is a result of the depopulation of the province during the rule of Emperor *Aurelianus* (270-275 AD).²²

tualni delež novcev v posameznih obdobjih, ne glede na to, ali ima procentualna primerjava za osnovo celotno obdobje kovanja (sl. 3) ali pa upošteva tudi dolžino trajanja posameznega obdobja (sl. 4). V primeru slednjega je vendarle mogoče že na grafikonu objektivno ugotoviti količino denarja, ki je v posameznem obdobju prišla v obtok.

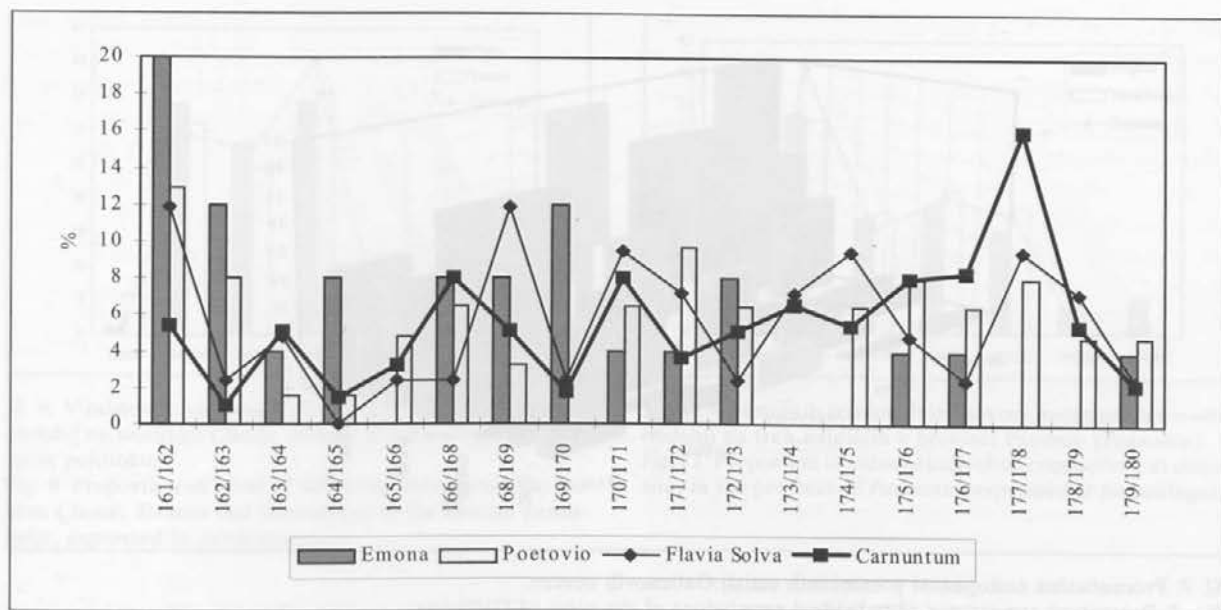
Šele primerjava denarnega obtoka (na procentualni osnovi, pri čemer niti ni pomembno, ali upoštevamo dolžino posameznega kovnega obdobja ali ne) med več najdišči pokaže, katera nihanja intenzivnosti denarnega obtoka so samo posledica rimske imperialne denarne politike in katera so dejansko posledica lokalnih vzrokov (slabših ekonomskih razmer, nasilnih vpadov itd.). V tem primeru moramo za ugotovljena odstopanja poiskati zadovoljivo interpretacijo (sl. 5).

Kadar si prizadevamo analizirati in ilustrirati časovno omejene historične dogodke oziroma skušamo podrobneje kronološko opredeliti začetek (ali konec oziroma zgolj občasno prekinitve) poselitve posameznega najdišča (inzule ali stavbe), je mogoče primerjalno podrobno analizirati novčne najdbe le enega kovnega obdobja (npr. obdobja vladanja enega rimskega cesarja), vendar upošteva v posameznem letu skovane novce (novčne emisije). S to metodo je bilo mogoče npr. relativno natančno ugotavljati, v kolikšni meri, kje in kdaj se v novčnih najdbah na prostoru jugovzhodnih Alp odražajo markomanski vpadi (sl. 6).²³

Za primerjalno osnovo so seveda vedno potrebni podatki z lokalitete, ki ima dokumentiranih veliko novcev cesarja Marka Avrelija (*M. Aurelius*: 161-180) in ki v tem obdobju ni bila prizadeta (v omenjenem primeru *Carnuntum*). Za področje rim-

²² Wien: F. Dick, *FMRO IX* (Wien) (Wien 1978). Brigetio: K. Bíró-Sey, *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency* (Budapest 1977). Carnuntum: W. Hahn, *FMRO III* 1.

²³ Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 86-91.

Sl. 6: V odstotkih izražen delež novcev posameznih emisij cesarja Marka Avrelija na najdiščih Ljubljana/Emona, Ptuj/Poetovio, Wagna/Flavia Solva in Deutsch Altenburg/Carnuntum.

Fig. 6: Proportion expressed in percentages of coins of individual emissions of Emperor Marcus Aurelius in Ljubljana/Emona, Ptuj/Poetovio, Wagna/Flavia Solva and Deutsch Altenburg/Carnuntum.

Komentar: Slika prikazuje predvsem na najdišču Carnuntum (na tem najdišču rezultati arheoloških raziskovanj kažejo, da nikoli ni bilo prizadeto od markomanskih vpadov) zastopanost vseh emisij novcev cesarja Marka Avrelija. Njihova intenzivnost se celo poveča po letu 170, kar je deloma posledica imperialne monetarne politike deloma pa prisotnosti cesarja in številne vojske. Nepretrgan denarni obtok je mogoče ugotoviti na najdiščih Ptuj (Poetovio) in Wagna (Flavia Solva). Novci na najdišču Ljubljana (Emona) kažejo v prvi polovici vladavine Marka Avrelija prvih treh lokalitetam podobna gibanja v dotoku denarja v obtok, v zgodnjih sedemdesetih letih pa se na tem najdišču dotok denarja v obtok skorajda prekine, kar je mogoče interpretirati kot posledico nasilnih dogodkov.²⁴

Note: The graph highlights above all the appearance of all emissions of coins of the Emperor Marcus Aurelius at Carnuntum (archeological research at this site has shown that it was never affected by Markoman raids). Their intensity even increases after 170, which is partially a result of imperial currency policies and partially the presence of the emperor and a large army. Almost unbroken monetary circulation can also be established at Ptuj (Poetovio) and Wagna (Flavia Solva). Coins at finding places in Ljubljana (Emona) show a similar fluctuation of money in circulation to the first three localities in the first half of the rule of Marcus Aurelius, but in the early seventies, it is almost broken at this site, which can be interpreted as a result of violent events.²⁴

ske Celeje je bilo na tak način mogoče ugotoviti, da je reden dotok denarja dokumentiran z novci, skovanimi do leta 165, nato je bil dotok denarja začasno prekinjen, kar je verjetno posledica prizadetosti mesta zaradi markomanskega vpada.²⁵ V zgodnjih sedemdesetih letih je opazno zmanjšan dotok denarja v obtok tudi na področju Emone. Na podoben način je mogoče primerjati npr. zastopanost novcev posameznih emisij iz obdobja samostojne vladavine cesarja Galiena (Gallienus: 260-268) na različnih najdiščih v provinci Reciji (Raetia) ali v Panoniji (Pannonia) in ugotavljati zgodnejši

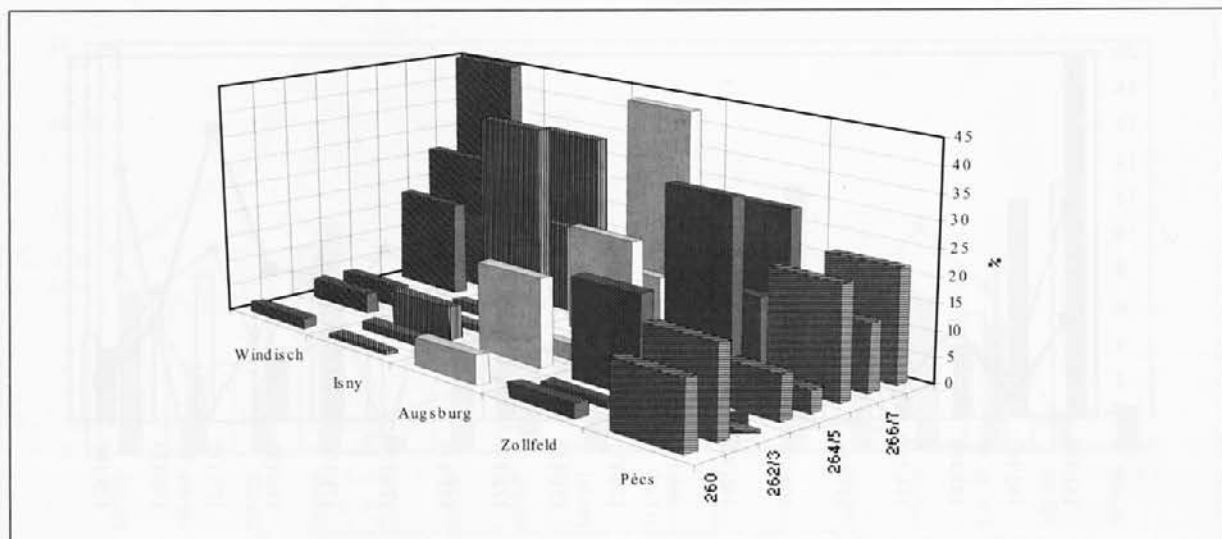
ali kasnejši začetek poselitve v drugi polovici tretjega stoletja (sl. 7).

Na osnovi zgornjih naključno izbranih primerov je mogoče pokazati uporabnost ter občutljivost in zato dokajšnjo zanesljivost omenjene metodologije.

Največkrat je mogoče ugotavljati, da kažejo novčne najdbe z najdišč na geografsko zaključenem prostoru podobna gibanja intenzivnosti denarnega obtoka ter podobno zastopanost novcev posameznih kovnic, saj naj bi bil dotok denarja na zaključena področja iz istega vira in bi zato moral denar v

²⁴ Emona: P. Kos, FMRSI I 155; P. Kos, A. Šemrov, FMRSI III 84. Poetovio: P. Kos, FMRSI II 434; P. Kos, A. Šemrov, FMRSI III 195, 197, 198. Flavia Solva: Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 87. Carnuntum: W. Hahn, FMRSI III 1.

²⁵ Zaradi nizkega števila vseh dokumentiranih novcev Marka Avrelija v Celju/Celeia to najdišče ni upoštevano na sl. 6. Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 90.

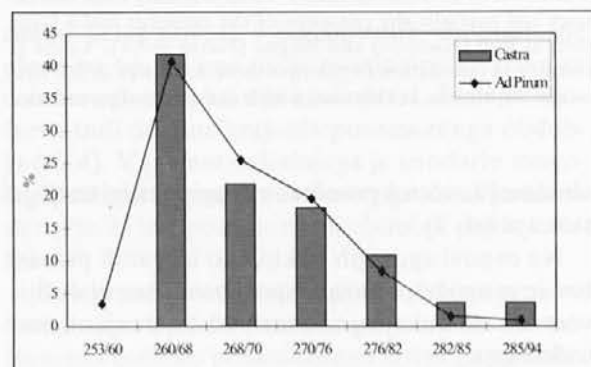

Sl. 7: Procentualna zastopanost posameznih emisij Galienovih novcev.

Fig. 7: Percentage appearance of individual emissions of the coins of Gallienus.

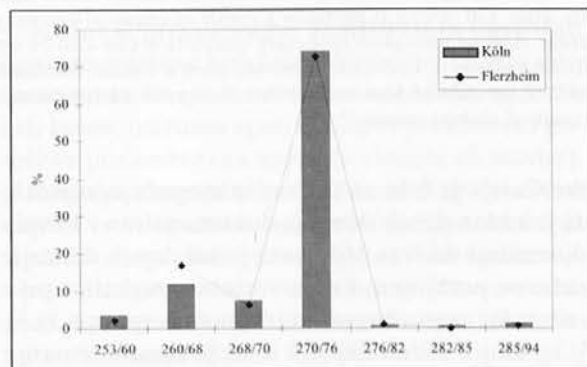
Komentar: Galienovi novci na najdiščih Pécs/Sopianae v provinci Panoniji (*Pannonia*), Zollfeld/Virunum v provinci Norik (*Noricum*) in Augsburg/Augusta Vindelicorum v provinci Reciji (*Raetia*) odlikavajo v prvi vrsti intenzivnost posameznih emisij novcev tega vladarja, ki je še posebej izrazita v drugi polovici njegove vladavine. Od splošnega vzorca odstopajo Galienovi novci na najdiščih Bettmauer b. Isny/Vermania v provinci Reciji in Windisch/Vindonissa v provinci Germaniji (*Germania*), kjer skorajda ni zastopanih novcev zgodnejših emisij. Iz tega diagrama je zato mogoče zaključiti, da je na slednji dve najdišči denar začel pritekati v obtok precej kasneje kot na prva tri.²⁶

Note: Coins of Gallienus at Pécs/Sopianae in the province of *Pannonia*, Zollfeld/Virunum in the province of *Noricum* and Augsburg/Augusta Vindelicorum in the province of *Raetia* illustrate firstly the intensity of individual emissions of the coins of this ruler, which is particularly pronounced in the second half of his reign. Coins from Bettmauer bei Isny/Vermania in the province of *Raetia* and Windisch/Vindonissa in the province of *Germania* stand out from the general sample since coins of earlier emissions are almost un-represented. It is possible to conclude from this diagram that money began to come into circulation at the latter two sites some time later than at the first three.²⁶

Sl. 8: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na utrjenih vojaških postojankah Ajdovščina/Castra in Hrušica/Ad Pirum v sklopu zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*.

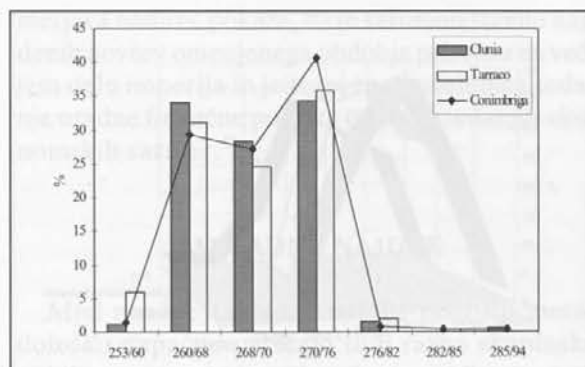
Fig. 8: Comparison of intensity of coin finds in the fortified military stations of Ajdovščina/Castra and Hrušica/Ad Pirum in the context of the defence system *Claustra Alpium Iuliarum*.

Sl. 10: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Köln in Flerzheim v provinci Germaniji (*Germania*).

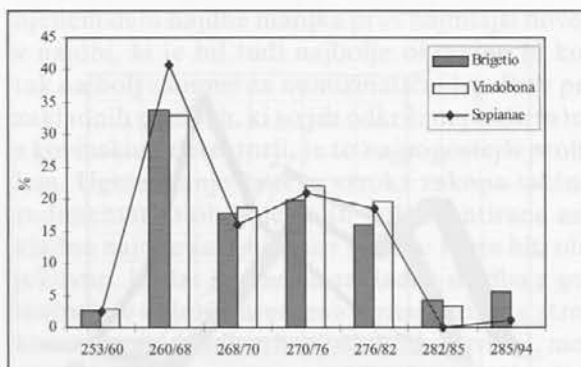
Fig. 10: Proportion of coins of individual coin periods at sites at Köln and Flerzheim in the province of *Germania*, expressed in percentages.

²⁶ Bettmauer bei Isny: P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny II. Die Fundmünzen* (v pripravi). Windisch: Th. Pékary, *Die Fundmünzen von Vindonissa. Von Hadrian bis zum Ausgang der Römerherrschaft*, Veröffentl. der Gesellschaft Pro Vindonissa (1971). Pécs: F. Fülep, *Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopianae (Pécs)* (Budapest 1974). Zollfeld: F. Dick, *FMRO* II/3 (Kärnten) 3b/9(1). Augsburg: M. R. Alföldi et al., *FMRO* I 7, 7001.

Sl. 9: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Clunia, Tarraco in Conimbriga na Iberiskem polotoku.

Fig. 9: Proportion of coins of individual coin periods at the sites Clunia, Tarraco and Conimbriga in the Iberian peninsular, expressed in percentages.

Sl. 11: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na treh najdiščih v provinci Panoniji (Pannonia).

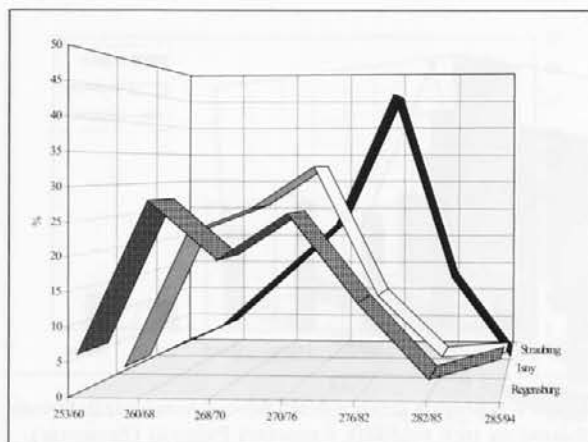
Fig. 11: Proportion of coins of individual coin periods at three sites in the province of Pannonia, expressed in percentages.

Komentar: Sl. 8-11 prikazuje primerjavo procentualne zastopanosti novcev druge polovice 3. stoletja v antičnih lokalitetah na različnih koncih rimskega imperija. Na prvem diagramu primerjamo novčne najdbe v vojaških trdnjavah *Castra/Ajdovščina* in *Ad Pirum/Hrušica* v sklopu zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*, na drugem v antičnih naselbinah Clunia in Tarraco (*Hispania Tarraconensis*) ter Conimbriga (*Lusitania*) na Iberiskem polotoku, na tretjem pa v naselbinah *Colonia Agrippinensis/Köln* in *Flerzheim* na skrajnem zahodnem delu province Germanije. Na četrtem diagramu je prikazana v odstotkih izražen delež novcev v rimskih taborih Wien/Vindobona in Brigetio ter v civilni naselbini Pécs/Sopiana v provinci Panoniji (*Pannonia*). Diagrami kažejo na specifična gibanja intenzivnosti denarnega obtoka na različnih koncih imperija. Na različnih geografsko zaključenih področjih je mogoče opaziti različno intenzivnost dotoka denarja posameznih kovnih obdobij v obtok, različna količina denarja v obtoku pa je lahko deloma tudi posledica specifične strukture denarja v obtoku (v Germaniji na primer visok delež novcev galskih vladarjev ter njihovih imitacij). Skorajda identična intenzivnost dotoka denarja v obtok na geografsko zaključenih področjih je posledica napajanja posameznih področij z denarjem iz istega vira, obenem pa bi jo lahko interpretirali tudi s podobnim karakterjem lokalitet (npr. civilnih naselbin, vojaških postojank) ter s kronološko sočasnostjo rimskih trdnjav oziroma naselbin.^{27,28}

Note: Figs. 8-11 show comparisons of the percentage appearance of coins of the second half of the 3rd century in Roman localities at various ends of the Roman empire. In the first graph are compared coin finds in the military fortresses of *Castra/Ajdovščina* and *Ad Pirum/Hrušica* in the context of the defence system of *Claustra Alpium Iuliarum*, in the second the Roman settlements of Clunia and Tarraco (*Hispania Tarraconensis*) and Conimbriga (*Lusitania*) on the Iberian peninsular, and in the third, the settlements of *Colonia Agrippinensis/Köln* and *Flerzheim* in the extreme west of the province of *Germania*. The fourth graph shows in percentage terms the proportion of coins in the Roman camps of *Vindobona/Vienna* and *Brigetio*, and the civilian settlement of *Sopiana/Pécs* in the province of *Pannonia*. The diagrams indicate the specific shift in intensity in monetary circulations at various ends of the Empire. Differences in intensity of monetary flows in individual coin periods can be observed in the various geographically enclosed regions, but different amounts of money in circulation can also be the result of the specific structure of the money in circulation (in Germany, for example, a high proportion of coins of the Gallic rulers and their imitations). The almost identical intensity of money in circulation in geographically confined regions is a result of the drawing of money in individual regions from the same source, and at the same time, could also be interpreted by the similar character of the localities (e.g. civilian settlements, military outposts) and the chronological contemporaneity of Roman forts and settlements.^{27,28}

²⁷ Da je mogoče na osnovi analize novčanih najdb ugotavljati karakter najdišča, je prepričan tudi R. Reece, The interpretation of site-finds, v: C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996) 342-355.

²⁸ *Castra*: P. Kos, *FMRSl* I 13; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSl* III 12. *Ad Pirum*: P. Kos, *FMRSl* I 17/1; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSl* III 15. Clunia: J. M. Gurt Esparraguera, *Clunia III. Los halazgos monetarios y la circulación de moneda en Clunia* (Madrid 1985). Conimbriga: I. Pereira, J.-P. Bost, J. Hiernard, *Fouilles de Conimbriga III. Les monnaies* (Paris 1974). Tarragona: J. Hiernard, Tarragona: Monedas del siglo III descubiertas en las excavaciones antiguas, *Simposium numismatico de Barcelona I* (Barcelona 1979) 84. Köln: E. Nuber, *FMRD* VI 1, 1 1001-1006. Flerzheim: H.-J. Schulzki, *Die Fundmünzen der römischen Straßenstation Flerzheim. Untersuchungen zum Münzgeldumlauf in der Germania Inferior* (Köln 1989). Pécs: F. Fülep, *Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopiana (Pécs)* (Budapest 1974). Wien: F. Dick, *FMRÖ IX* (Wien) (Wien 1978). Brigetio: K. Biró-Sey, *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency* (Budapest 1977).

Sl. 12: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Regensburg/*Castra Regina*, Bettmauer bei Isny/*Vermania* in Straubing/*Sorviodurum* v provinci Reciji/*Raetia*.

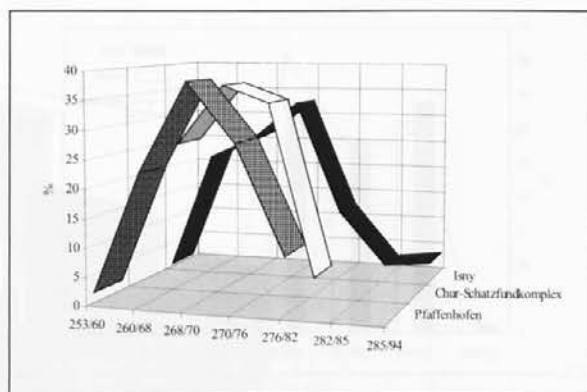
Fig. 12: Coins of individual coin periods at the sites of Regensburg/*Castra Regina*, Bettmauer bei Isny/*Vermania* and Straubing/*Sorviodurum* in the province of *Raetia*.

Komentar: Slika prikazuje primerjavo intenzivnosti denarnega obtoka na treh najdiščih v provinci Reciji/*Raetia*. V nasprotju s prejšnjimi primeri (sl. 8-11) je tokrat mogoče opaziti precejšnje razlike v intenzivnosti količine denarja v posameznih kovnih obdobjih, kar bi lahko interpretirali z različnim karakterjem najdišč, predvsem pa kot posledico kronoloških razlik v dotoku denarja v obtok, potemtako tudi v poselitvi najdišč. Regensburg/*Castra Regina* je bila civilna utrjena naselbina z vojaško posadko, poseljena že pred 3. stoletjem, Isny/*Vermania* je manjši kastel, zgrajen v sedemdesetih letih 3. stoletja, Straubing/*Sorviodurum* pa je trdnjava, zgrajena šele v devetdesetih letih 3. stoletja.²⁹

Note: The graph shows a comparison of the intensity of currency flows at three sites in the province of *Raetia*. In contrast with the previous examples (figs. 8-11), it is possible here to note fairly significant differences in intensity in the amount of money in individual coin periods, which could be interpreted by the various characters of the site, and above all a result of chronological differences in flows of money in circulation, as in the settlement of the site. Regensburg/*Castra Regina* was a civilian fortified settlement with a military garrison, settled prior to the 3rd century, Isny/*Vermania* was a smaller fort, built in the seventies of the 3rd century, and Straubing/*Sorviodurum* a fortified camp, only built in the nineties of the 3rd century.²⁹

obtoku teoretično kazati podobno strukturo (sl. 8-11).

Pri morebitnih odstopanjih v okviru geografsko zaključenega prostora sta potrebni skrbna analiza in previdna interpretacija. Pogosto so odstopanja lahko posledica kronoloških razlik v poselitvi najdišča (sl. 12), nemalokrat pa je mogoče na primer

Sl. 13: Primerjava procentualne zastopanosti novcev posameznih obdobij na najdiščih Bettmauer bei Isny/*Vermania* in Pfaffenhofen/*Pons Aeni* v provinci Reciji/*Raetia* in v sklopu zakladne najdbe Chur/*Curia* v isti provinci.

Fig. 13: Comparison of the percentage appearance of coins of individual periods at the sites Bettmauer bei Isny/*Vermania* and Pfaffenhofen/*Pons Aeni* in the province of *Raetia* and in the context of the hoard of Chur/*Curia* in the same province.

Komentar: Na prvi pogled preseneča odstopanje v intenzivnosti pritoka denarja posameznih obdobij v obtok na najdiščih Isny/*Vermania* in Pfaffenhofen/*Pons Aeni*. Primerjava s procentualno zastopanostjo novcev posameznih obdobij v sklopu zakladne najdbe Chur/*Curia* kaže podobnost krivulj slednjega in najdišča Pfaffenhofen. Izkopavaleci lokalitete so dopuščali možnost, da je med izkopanimi novci raztresena novčna zakladna najdba, kar prav primerjava na sl. 13 dejansko potrjuje.³⁰

Note: At first sight, the deviation in intensity of the influx of money of individual periods into circulation at the sites Isny/*Vermania* and Pfaffenhofen/*Pons Aeni* is surprising. Comparison with the percentage representation of coins of individual periods in the context of the hoard of Chur/*Curia* shows a similar curve. Those who have excavated the locality allowed the possibility that coins from the hoard were dispersed during excavations, which the comparison in fig. 13 actually confirms.³⁰

ugotoviti, da so odstopanja v intenzivnosti dotoka denarja v obtok posledica dejstva, da je bila med slučajno najdene novce zajeta tudi že v preteklosti raztresena novčna zakladna najdba oziroma le-ta med izkopavanji ni bila spoznana kot taka (sl. 13).

Že zgoraj smo omenili potrebo, da novčne najdbe posameznih obdobij vedno analiziramo v kontekstu (geografsko) najširše primerjave sočasnih najdb. V takem primeru izgubijo na primer na svoji vrednosti zaključki, ki slonijo na razmeroma nizkem številu novcev posameznega obdobja, npr. šestega ali sedmega stoletja. Najširša geografska pri-

²⁹ Regensburg: H.-J. Kellner, M. Overbeck, *FMRD* I 3, 3062, 3063, 3064, 3067, 3068. Bettmauer bei Isny: Kos (op. 26). Straubing: H.-J. Kellner, *Jahresber. Hist. Ver. Straubing* 80, 1977-1978, 73-84. H.-J. Kellner, *FMRD* I 2, 2108.

³⁰ Bettmauer bei Isny: Kos (op. 26). Pfaffenhofen: H.-J. Kellner, *FMRD* I 1, 1234. H.-J. Kellner, *Bayer. Vorgeschbl.* 41, 1976, 47. Chur-Schatzfundkomplex: B. Overbeck, *Schweizer Num. Rundschau* 61, 1982, 81 ss.

merjava namreč pokaže, da je skromno število najdenih novcev omenjenega obdobja prisotno na večjem delu imperija in je torej zgolj posledica tedanje uradne finančne politike oziroma tedanjih ekonomskih razmer.³¹

ZAKLADNE NAJDBE

Med novčne zakladne najdbe pogosto metodološko napačno uvrščajo tudi razne skupinske najdbe novcev, kot so na primer najdbe novcev, ki so jih ljudje nekoč kot daritve puščali v raznih svetiščih. V takih primerih kakršna koli historična interpretacija najdb ni smotrna, saj nam skupinska najdba omogoča le vpogled v strukturo denarja, ki je bil v času darovanja v obtoku, in nikakor ni mogoče govoriti o zakupu najdbe iz ekonomskih ali nasilnih razlogov.

Novčne zakladne najdbe podobno kot posamične najdbe novcev strokovno kataloško obdelajo in ovrednotijo specializirani strokovnjaki v skladu z veljavnimi standardi. Pri tem skupaj z ostalimi novci opredelijo tudi najmlajši novce v najdbi, ki tako podaja *terminus post quem* zakopa najdbe. Tudi v tej zvezi želim ponovno opozoriti na nujnost po čim natančnejšem opazovanju in dokumentiranju vseh okoliščin odkritja najdbe ter predvsem na potrebo po čim podrobnejši zabeleži vseh najdiščinskih podatkov.³² Primarno lahko namreč v popolnosti dokumentirana zakladna najdba časovno natančno opredeli predvsem arheološko plast, v kateri je bila odkrita, sekundarno pa lahko razjasni tudi marsikatero vprašanje, povezano s kroženjem denarja v obtoku, z relativno kronologijo posameznih novcev ali novčnih emisij oziroma z denarno zgodovino nasploh. Tudi ob tem velja opozoriti na nekatere nedoslednosti, ki so se v preteklosti navezovali na kataloške predstavitve in kasnejše interpretacije novčnih zakladnih najdb. V primeru namreč, da imamo na razpolago le podatke o manjšem delu prvotno večje zakladne najdbe, je velika verjetnost, da v ohra-

njenem delu najdbe manjka prav najmlajši novce v najdbi, ki je bil tudi najbolje ohranjen in kot tak najbolj zanimiv za numizmatični trg. Prav pri zakladnih najdbah, ki so jih odkrili nepoklic(a)ni s kovinskimi detektorji, je to najpogostejši problem. Ugotavljanje časa in vzroka zakopa takšne rudimentarno ohranjene ali dokumentirane zakladne najdbe zato nikakor ni in ne more biti objektivno. Kadar je novčna zakladna najdba z gotovostjo v celoti ohranjena (izhaja torej s strokovno neoporečnih arheoloških izkopavanj), moramo najmlajše novce v najdbi kronološko čim podrobneje opredeliti, po možnosti glede na emisijo njihovega skovanja, s čimer lahko bistveno zožimo čas kovanja teh novcev ter tako podrobneje opredelimo *terminus post quem* zakopa najdbe. Druga nevarnost, povezana z interpretacijo novčnih zakladnih najdb, je pogosto skrita v želji arheologov in antičnih zgodovinarjev, da bi njihov zakop na vsak način povezali s historičnimi dogodki, ki so morda sporočeni v zgodovinskih literarnih virih, pa čeprav novčna zakladna najdba ni v celoti ohranjena oziroma dokumentirana in najmlajši novce v najdbi časovno le približno sovpadajo z v pisanih virih sporočenimi dogodki. V tem primeru bi lahko govorili celo o zlorabi materialnega historičnega vira, ki s potrebno objektivnostjo pri njegovem ovrednotenju nima nič skupnega. Danes že klasičen primer takšne metodološko napačne interpretacije novčnih zakladnih najdb je Noll's konstrukcija obsežnega horizonta novčnih zakladnih najdb iz časa vladavine cesarja Marka Avrelija s področja province Norik (*Noricum*) ter njegovo povezovanje z markomanskimi vpadi. R. Noll je namreč pri svoji študiji metodološko povsem zgrešeno upošteval tudi vrsto zakladnih najdb, katerih prvotna struktura ni bila v celoti dokumentirana oziroma poznana.³³ Njegova teza je bila sicer že kmalu po objavi deležna argumentirane kritike in zavrnitve.³⁴ Podoben primer je mogoče najti tudi na področju rimske province Recije (*Raetia*), za katero historični vir navaja, da je bila v času cesarja Galiena opuščena.³⁵ H.-J. Kellner je

³¹ D. M. Metcalf, *The Currency of Byzantine coins in Syrmia and Slavonia*, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 4, 1960, 430; Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 231.

³² Čeprav se morda to marsikateremu zdi samoumevno, nam praksa pokaže, da temu pogosto ni tako, prim. J. Garbsch, P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny I. Zwei Schatzfunde des frühen 4. Jahrhunderts*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 44 (1988). Kot zgled odlične dokumentiranosti vseh okoliščin in podrobnosti odkritja zakladne najdbe ter na taki osnovi pridobljenih rezultatov naj navedem zakladno najdbo Neftenbach (kanton Zürich), H.-M. von Kaenel, H. Brem et al., *Der Münzhort aus dem Gutshof in Neftenbach. Antoniniane und Denare von Septimius Severus bis Postumus*, Zürcher Denkmalpflege, Archäologische Monographien 16 (Zürich - Egg 1993).

³³ R. Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege*, *Arch. Austr.* 14, 1954, 43-67.

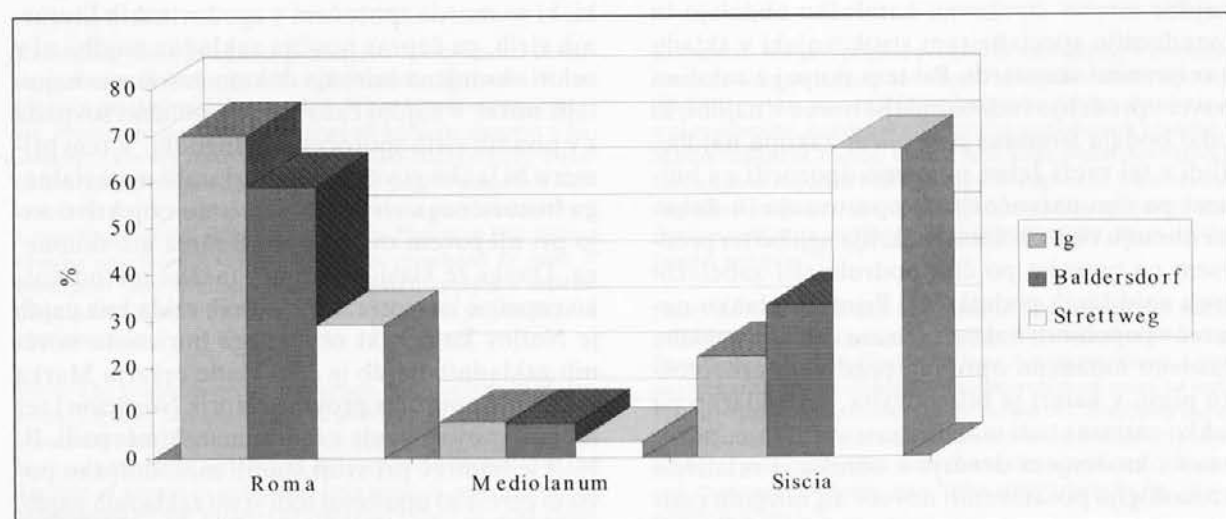
³⁴ Prim. H. Gebhart, K. Kraft, H. Kuthmann, P. R. Franke, K. Christ, *Jahrb. Num. Geldgesch.* 7, 1956, 68 ss. E. Swoboda, *Carnuntum Jahrbuch* 1956, 5-12. Glej tudi Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 83-91.

³⁵ Paneg. VIII (V) (Constantio Caesari) 10.

zbral 17 novčnih zakladnih najdb, ki naj bi se zaključevale z novci Galiena, njihov zakop je datiral v leto 259/260 in tako dobljeni horizont istočasno zakopanih zakladnih najdb povezal s poročilom pisnega zgodovinskega vira iz zgodnjega četrtega stoletja.³⁶ Od tedaj se v strokovni numizmatični, arheološki in zgodovinski literaturi, ki se ukvarja z rimsko provinco Recijo, vedno navaja omenjeni horizont zakladnih najdb, ki naj bi bile zakopane oziroma naj bi ostale v zemlji leta 259/260 kot posledica usodnega alamanskega vpada preko te province. Za napačno uporabo numizmatičnih virov v tem primeru niti ne moremo kriviti arheologov in antičnih zgodovinarjev, saj so se pri svojem študiju opirali na primarne izsledke strokovnjaka - numizmatika. Kellner je pri interpretaciji omenjenih novčnih zakladnih najdb napravil dve grobi metodološki napaki in pravzaprav nehote zlorabil materialni historični vir: kot

zanesljive je upošteval zakladne najdbe, o katerih so bili na razpolago le še zgolj najrudimentnejši podatki oziroma najdbe, ki v celoti niso bile ohranjene, obenem pa ni poizkušal čim podrobneje kronološko opredeliti najmlajših novcev v najdbi, v tem primeru novcev Galiena, pa čeprav je v času Kellnerjeve analize omenjenih najdb za obdobje skupne in samostojne Galienove vlade že obstajala ustrezna zanesljiva standardna literatura. Analiza, ki je upoštevala zgornje metodološke zahteve, je pokazala, da za domnevo o obstoju horizonta novčnih najdb iz let 259/260 v provinci Reciji ni najmanjše osnove, saj je bila večina najmlajših novcev v najdbah, ki jih je danes objektivno še mogoče pritegniti k analizi (in teh je izjemno malo), skovana šele po letu 262, torej še v času samostojne Galienove vlade.³⁷

Pogosta napaka pri interpretaciji novčnih zakladnih najdb je tudi mnenje, da je vsak zakop

Sl. 14: V odstotkih izražen delež novcev cesarja Klavdija II. (*Claudius II.* 268-270) v zakladnih najdbah Ig, Baldersdorf in Stettweg.

Fig. 14: The proportion of coins of Emperor *Claudius II* (268-270) in the hoards of Ig, Baldersdorf and Stettweg.

Komentar: Slika prikazuje zastopanost Klavdijevih novcev v treh zakladnih najdbah, ki so bile zakopane v približno istem obdobju in so bile odkrite na omejenem geografskem področju. Ig je sodil še v Italijo (*Italia*), Baldersdorf v provinco Norik (*Noricum*), Stettweg pa v provinco Panonijo (*Pannonia*). Kljub razmeroma zaključenemu geografskemu prostoru se na grafikonu odraža vloga oddaljenosti kovnic pri dotekanju denarja v obtok. Zakladna najdba Stettweg na Štajerskem ima veliko večji delež novcev najdišča bližje kovnice *Siscia* kot najdba Ig, kjer prevladujejo novci najmočnejše italjske kovnice *Roma*.³⁸

Note: The graph shows the appearance of coins of *Claudius* in three hoards which were buried at approximately the same period and were discovered in confined geographical regions. Ig was still in *Italia*, Baldersdorf in the province of *Noricum*, Stettweg in the province of *Pannonia*. Despite the relatively confined geographical space, on the graph is reflected the role of distance of the mint in the flow of money in circulation. The hoard of Stettweg has a great deal higher proportion of coins of the nearest mint to the site, *Siscia* than the Ig hoard, where coins of the most powerful Italian mint, *Roma*, predominate.³⁸

³⁶ H.-J. Kellner, *Die Römer in Bayern* (München 1972²) 150.

³⁷ P. Kos, "Sub principe Gallieno ... amissa Raetia...", *Germania* 73/1, 1995, 131-144.

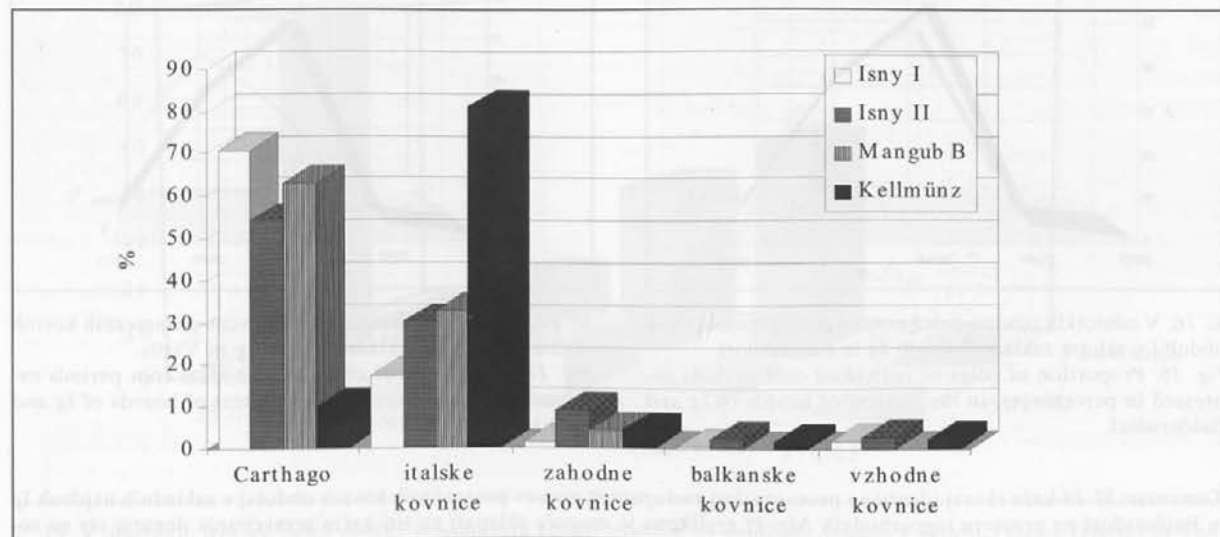
³⁸ Ig: P. Kos, *Ig. Najdba antoninijanov tretjega stoletja*, Situla 29 (1991). Baldersdorf: F. Dick, *Der Schatzfund von Baldersdorf (FMRÖ II, Kärnten 2)* (Klagenfurt 1976). Stettweg: O. Burböck, *Ein römischer Münzschatz aus Judenburg-Stettweg*, Schild St. Beih. 2 (1984-1985).

večje skupine novcev povzročilo neko sovražno dejanje. Odtod tudi zgoraj omenjeno in z dvema tipičnima primeroma ilustrirano pogosto prisilno in neupravičeno povezovanje zakopa zakladne najdbe z vpadi barbarskih plemen ali z notranjimi medsebojnimi vojaškimi spopadi v posameznih delih rimskega imperija v času nasilnega prevzema oblasti s strani posameznih uzurpatorjev. Analize strukture zakladnih najdb pogosto pokažejo nasprotno, da je bil vzrok nastajanja zakladne najdbe (torej tezavriranja denarja) pogosto v ekonomskih razmerah v imperiju.³⁹ Rimska finančna zgodovina priča, da je slabšanje denarja (manj kvaliteta kovina, padanje teže novcev) spodbudilo prebivalstvo k takojšnjemu kopičenju (tezavriranje) denarja boljše kvalitete, ki je sicer še vedno imel nominalno kupno vrednost, vendar je bila le-ta nižja od dejanske vrednosti kovine, iz kate-

re je bil novce skovan. Številne novčne zakladne najdbe so nastajale prav zaradi tega razloga, tezavriranje je potekalo v daljšem obdobju in tovrstne zakladne najdbe nikakor ne odražajo strukture denarnega obtoka v trenutku, ko je lastnik prenehal s tezavriranjem denarja, na tak način nakopičen novčni zaklad pa je nato iz tega ali onega razloga ostal v zemlji.

Analiza novčne zakladne najdbe naj vsekakor vedno upošteva tudi zastopanost novcev posameznih kovnih obdobj ter v okviru le-teh tudi zastopanost novcev posameznih kovnic. Analiza zastopanosti novcev posameznih kovnic najpogosteje pokaže, da so v denarni masi vedno prevladujoči novci najdišču najbližje kovnice, v čemer se odraža tudi tedanji denarni obtok (sl. 14).

Kadar delež novcev posameznih kovnic bistveno odstopa od vzorca, ki je tipičen za denarni obtok

Sl. 15: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnic iz obdobja 294-305 v zakladnih najdbah Isny I in II ter Kellmünz v provinci Reciji (*Raetia*) in v zakladni najdbi Mangub B v severni Afriki (*Tripolitana*).

Fig. 15: Proportion expressed in percentages of coins of individual mints from the period 294-305, in hoards of Isny I and II and Kellmünz in the province of *Raetia* and in the hoard Mangub B in North Africa (*Tripolitana*).

Komentar: Čeprav sta bili novčni zakladni najdbi Isny I in II odkriti v vojaškem kastelu Isny/*Vermania* v provinci Reciji, kažeta podobno strukturo kot zakladna najdba Mangub B, ki je bila odkrita v Libiji. Najdba Kellmünz kaže za provinco Recijo tipično strukturo zastopanosti kovnic. Na osnovi primerjave je mogoč zaključek, da tudi najdbi Isny odražata denarni obtok v severni Afriki. Slika zato nazorno kaže, da je v sklopu obeh zakladnih najdb v trdnjavi *Vermania* denar, ki je bil malo pred zakopom prinesen iz severne Afrike.⁴⁰

Note: Although the coin hoards Isny I and II were discovered in the military *castellum* of Isny/*Vermania* in the province of *Raetia*, they show a similar structure to hoard Mangub B, which was discovered in Libya. The Kellmünz find shows the typical structure of appearance of coins for the province of *Raetia*. On the basis of comparison, it is possible to conclude that the Isny finds also reflect monetary circulation in northern Africa. The picture thus clearly shows that both treasure finds in the *castellum* of *Vermania* consist of money which was carried from north Africa shortly before being buried.⁴⁰

³⁹ P. Bruun, *Die spätrömische Münze als Gegenstand der Thesaurierung*, Studien zu Fundmünzen der Antike 4 (Berlin 1987).

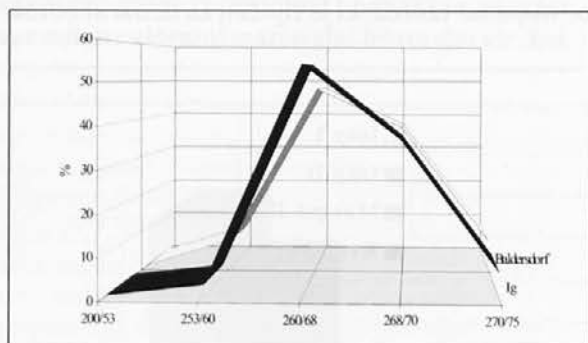
⁴⁰ Isny I in II: P. Kos v: J. Garbsch, P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny I. Zwei Schatzfunde des frühen 4. Jahrhunderts*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 44 (1988). Kellmünz: H.-J. Kellner, Ein Fund spätrömischer Münzen von Kellmünz, *Bayer. Vorgesch.* 20, 1954, 119-128. Mangub B: P. Salama, *Libya Antiqua* 3-4, 1966-1967, 21-27.

na geografskem področju, iz katerega izhaja novčna zakladna najdba, je največkrat mogoče zaključiti, da je bila najdba prvotno tezavrirana na kakem drugem področju imperija in nato prinesena na območje njenega kasnejšega zakopa (sl. 15).⁴¹

Na osnovi analize zastopanosti kovnic je mogoče predvsem v četrtem stoletju ugotavljati tudi pripadnost nekaterih področij rimskega imperija interesnim sferam posameznih vladarjev.⁴²

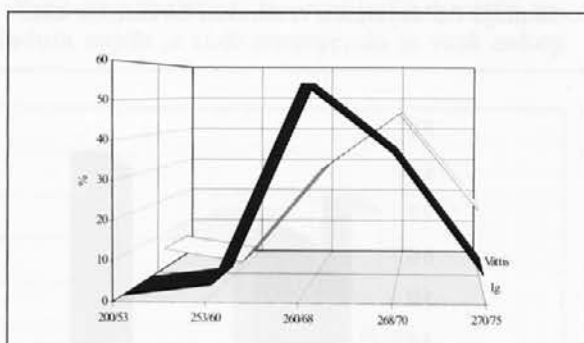
Analiza zastopanosti novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb mora biti izvedena po isti metodologiji, kot smo jo opisali pri posamičnih novčnih najdbah. Takšna primerjava na grafikonih lahko pokaže pri sočasno zakopanih zakladnih najdbah na zaključenih področjih imperija podobna gibanja intenzivnosti zastopa-

nosti novcev. Že iz takega dejstva je mogoče sklepati na sočasen zakop najdb. V primeru odstopanj pri procentualni zastopanosti novcev posameznih obdobij, še posebej v zadnjih nekaj kovnih obdobjih preden je bilo tezavriranje najdbe končano, je mogoče dokaj objektivno sklepati na nekoliko zgodnejši ali kasnejši zakop primerjanih najdb.

Sl. 16: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb Ig in Baldersdorf.

Fig. 16: Proportion of coins of individual coin periods expressed in percentages, in the context of hoards of Ig and Baldersdorf.

Sl. 17: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb Ig in Vättis.

Fig. 17: Proportion of coins of individual coin periods expressed in percentages, in the context of hoards of Ig and Vättis.

Komentar: Sl. 16 kaže skoraj identično procentualno zastopanost novcev posameznih kovnih obdobij v zakladnih najdbah Ig in Baldersdorf na prostoru jugovzhodnih Alp. Iz grafikona je mogoče sklepati na isti način tezavriranja denarja ter na sočasnost zakopa obeh najdb. Dodatna primerjava z zakladno najdbo Vättis v provinci Raetia kaže na drugem grafikonu (Sl. 17) kljub na prvi pogled podobni strukturi, ki prav tako zaključuje s kovnim obdobjem 270-275, precej drugačno intenzivnost zastopanosti novcev posameznih kovnih obdobij. Prav na osnovi te primerjave in dejstva, da je v zadnjem kovnem obdobju večja intenzivnost denarja kot v najdbi Ig, je mogoče sklepati na kasnejši zakop najdbe Vättis.⁴³

Note: Fig. 16 shows an almost identical percentage appearance of coins of individual coin periods in hoards of Ig and Baldersdorf in the area of the south-eastern Alps. It is possible to conclude from the graph the same manner of hoarding the money and the contemporary burial of the two hoards. An additional comparison with the treasure hoard of Vättis in the province of Raetia shown on the second graph (Fig. 17), despite the similar structure at first sight, which again ends with the 270-275 coin period, shows a significantly different intensity of appearance of coins of individual coin periods. Precisely on the basis of this comparison, and the fact that in the last coin period there is a greater intensity of money than in the Ig hoard, it is possible to conclude a later burial of the Vättis hoard.⁴³

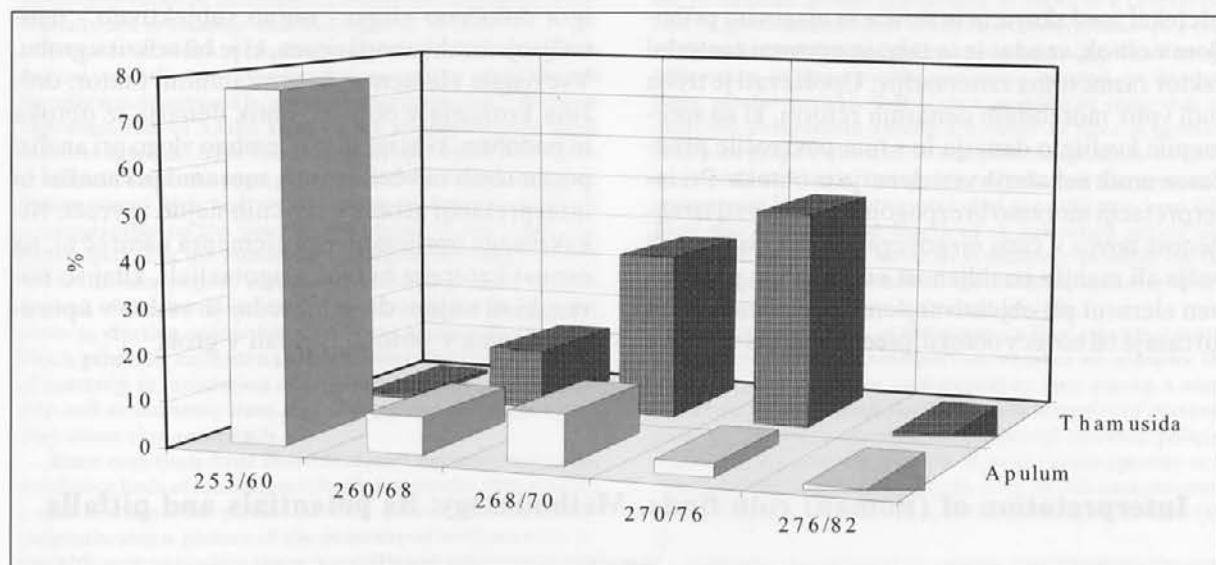
⁴¹ V strukturi zakladnih najdb na zaključenih področjih je mogoče opazovati specifične podobne vzorce, v katerih se odraža tudi sočasni denarni obtok na obravnavanem območju. Prim. C. Howgego, The circulation of silver coins, models of the Roman economy, and crisis in the third century A. D.: some numismatic evidence, v: C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996) 219-230.

⁴² Primer iz obdobja 318-324, ko so se poslabšali odnosi med legitimnima cesarjema Konstantinom I. in Licinijem in je prišlo do medsebojne vojne, kaže, da se je to odražalo tudi na denarnem obtoku. Novci iz zahodnih kovnic so le s težavo prodirali na vzhod imperija in obratno. Glej G. L. Duncan, *Coin Circulation in the Danubian and Balkan Provinces of the Roman Empire AD 294-578* (London 1993) 9 ss.

⁴³ Ig: Kos (op. 39). Baldersdorf: Dick (op. 39). Vättis: B. Overbeck, *Das Alpenrheintal in römischer Zeit II. Die Fundmünzen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 21 (1973) 127 ss.

obtok oziroma na področje svojega kasnejšega te-zavriranja. Neredke so teze, da je zamudni faktor igral izjemno veliko in pomembno vlogo pri dotoku denarja v obtok na določenem področju imperija, s čimer sta seveda pomen in vrednost novcev kot absolutno-kronološka elementa postavljena pod bistven vprašaj. Kot primer naj navedemo tezo, da naj bi bili novci iz začetka druge polovice tretjega stoletja v resnici predstavniki denarnega obtoka šele konca tretjega stoletja. Galijenovi novci naj tako na primer ne bi odražali denarnega obtoka konca šestdesetih oziroma začetka sedemdesetih let, ampak šele denarni obtok osemdesetih in predvsem devetdesetih let tretjega stoletja. Novčne zakladne najdbe iz devetdesetih let tretjega stoletja nasprotno tem trdi-

tvam kažejo neznamenit delež Galijenovih novcev, kar postavlja zgornjo tezo pod občuten vprašaj. Tudi drugače je možno prav na osnovi dobro datiranih novčnih zakladnih najdb ugotavljati, koliko časa so bile posamezne vrste novcev v obtoku. Na drugi strani tudi denarne reforme nekaterih cesarjev pogosto izločijo iz obtoka denar, ki je bil do tedaj v obtoku. Od primera do primera je potrebno pri interpretaciji novčnih najdb vse navedeno argumentirano pretehtati in objektivne rezultate uporabiti pri datiranju s pomočjo novca. (Če je na primer v estrihu odkrit Dioklecijanov bronasti novček [nummus] iz obdobja prve tetrarhije [294-305], je z veliko verjetnostjo mogoče zaključiti, da je v tem času tudi padel v še mehek estrih).⁴⁴ Zdi se, da je tako imenovani zamudni

Sl. 18: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobj na najdiščih *Apulum* v provinci Daciji (*Dacia*) in *Thamusida* v provinci Mavretaniji (*Mauretania Tingitana*).

Fig. 18: Proportion in percentage terms of coins of individual coin periods at *Apulum* in the province of *Dacia* and *Thamusida* in the province of *Mauretania Tingitana*.

Komentar: Mesto *Apulum* je leta 257 izgubilo kolonialni status, leta 274 pa je cesar *Avrelijan* popolnoma opustil provinco *Dacijo*. Vojaški tabor *Thamusida* v Mavretaniji je bil drugič zaseden med tretjo četrtino 3. stoletja in okoli letom 280. Slika nazorno kaže, kako se v denarnem obtoku odražajo omenjeni administrativni ukrepi na področju mesta *Apulum*, poleg tega pa tudi dokazuje, da je še tik pred opustitvijo province in s tem njenega glavnega mesta *Apulum* v obtok prihajal povsem svež denar. Tudi struktura denarja v vojaškem taboru *Thamusida* kaže, da je bil v obtoku samo izjemno svež denar, da je zamudni faktor potemtakem zanemarljiv.⁴⁵

Note: The town of *Apulum* lost colonial status in 257, and in 274, Emperor *Aurelianus* completely abandoned the province of *Dacia*. The military camp of *Thamusida* in *Mauretania* was occupied for a second time between the third quarter of the third century and around 280. The graph clearly shows how these administrative measures in the area of the town of *Apulum* are reflected in monetary circulation, as well as the fact that immediately before the abandonment of the province, and thus its main town *Apulum*, completely fresh money came into circulation. The structure of money at the military camp of *Thamusida* also shows that predominantly fresh money was in circulation, that the delay factor is in consequence unreliable.⁴⁵

⁴⁴ Prim. M. Mackensen, *Das Kastell Caelius Mons (Kellmünz an der Iller) - eine tetrarchische Festungsbaumaßnahme in der Provinz Raetien*, *Arch. vest.* 45, 1994, 145-163.

⁴⁵ *Apulum*: I. Winkler, *Acta Mus. Napocensis* 2, 1965, 215-256. *Thamusida*: J.-P. Callu, J.-P. Morel, R. Rebuffat, G. Hallier, *Thamusida. Fouilles du service des antiquités du Maroc* (Paris 1965) 212 ss.

GROBNE NAJDBE

faktor v strokovni literaturi občutno predimenzioniran. S tega stališča so zanimive posamične novčene najdbe z najdišč, ki so bila poseljena le kratkotrajno. Na vojaškem taboru Augsburg-Oberhausen, ki je bil zapuščen leta 17 po Kr., so na primer zastopani še Tiberijevi novci iz leta 15/16 po Kr.⁴⁶ Analiza novčnih najdb na posameznih najdiščih dokumentira izjemno hiter dotok denarja celo na takšnih razdaljah, kot je Škotska ali Wales, kamor so novci iz kovnice Rim (*Roma*) prišli v zelo kratkem času.⁴⁷ Podoben primer imamo tudi na področju vojaškega tabora v Ločici pri Celju, ki je bil s posadko zaseden le kratek čas med letoma 168/169 in 171,⁴⁸ na njem pa je bil najden novec L. Vera, skovan leta 166.⁴⁹ Skratka, pri interpretaciji novčnih najdb oziroma pri upoštevanju novcev kot absolutno-kronološkega faktorja moramo upoštevati tudi čas, ki je pretekel med skovanjem novca in njegovim prihodom v obtok, vendar je ta tako imenovani zamudni faktor razmeroma zanemarljiv. Upoštevati je treba tudi vpliv morebitnih denarnih reform, ki so spremenile kvaliteto denarja in s tem povzročile predčasen umik nekaterih vrst denarja iz obtoka. Pri interpretaciji moramo brezpogojno upoštevati izrabljenost novca v času njegovega zakopa, saj je tudi večja ali manjša izrabljenost novca lahko pomemben element pri objektivnejšem ugotavljanju, koliko časa je bil novec v obtoku, preden je prišel v zemljo.

V tem prispevku smo se dosedaj izogibali omembi grobnih novčnih najdb, torej najdb novcev, ki so bili nekoč sestavni del grobnih pridatkov. Pomena teh novčnih najdb sicer ni mogoče povsem zanemariti, še posebej v obdobju do četrtega stoletja. V grobove so pogosto pridali novec(ce), ki je bil tedaj še vedno v obtoku, pogosto pa so pridani močno izrabljeni novci, včasih celo preluknjani, kar priča o njihovi sekundarni uporabi potem, ko so bili umaknjeni iz rednega denarnega obtoka.⁵⁰ Zato je potrebno opozoriti, da datacija novca v grobu opredeljuje le *terminus ante quem non*, torej datum, pred katerim novec ni mogel biti pridani v grob.⁵¹ Veliko manj zanesljiva je na tej osnovi datacija pridajanja v grob, pri čemer igra določeno vlogo - nujno subjektivno - ugotavljanje izrabljenosti novca, ki je bil odkrit v grobu. Vse ostale elemente, kot so zamudni faktor, dolžina kroženja v obtoku, umik denarja iz obtoka in podobno, ki bi igrali pomembno vlogo pri analizi posamičnih novčnih najdb, moramo pri analizi in interpretaciji grobnih novčnih najdb zavreči. Nikakršnega oprijemljivega elementa namreč ni, na osnovi katerega bi lahko ugotavljali, kdaj so novci, ki ni nujno, da je bil tedaj še vedno v uporabi oziroma v obtoku, pridali v grob.

Interpretation of (Roman) coin finds. Methodology: its potentials and pitfalls

Summary

INDIVIDUAL COIN FINDS¹⁰

Coin finds from individual sites must always be carefully documented and classified in accordance with valid standards, and correctly catalogued in accordance with the most recent professional literature, in which it is also necessary to record both all technical data about the coin and all detailed data about the site of the find. During classification, data about how used the coin was at the time of being placed in the earth must not be ignored¹² (which is quite different from its state of preservation today).¹³ Such an evaluation of new finds very precise chronological determination of in-

dividual archeological stratigraphic units, and usually thus better to date other archeological artefacts discovered in the same layer that are otherwise less easy to classify chronologically. It is probably unnecessary to stress that this is possible only when site data on all archeological artefacts (thus also coins) are very precisely measured and carefully recorded.¹⁴ So in dealing with coin finds as a primary historical source, the quantity of data (number of coins found) is not as important as their quality (carefully recorded context of all coin finds). All field data superficially recorded, namely, essentially reduces the testimonial and dating value of the coin as one of the most important primary historical sour-

⁴⁶ M. R. Alföldi et al., *FMRD* I 7, 7011.

⁴⁷ A. S. Hobley, *Britannia* 20, 1989, 69-74.

⁴⁸ J. Šašel, *Museum Helveticum* 31, 1974, 231 = *Opera Selecta*, Situla 30 (1993) 394.

⁴⁹ Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 86.

⁵⁰ Prim. npr. grob št. 39 iz druge polovice 7. stoletja, v sestavu katerega je tudi antoninijan cesarja Proba, L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*, Kat. in monogr. 19 (1981) 32.

⁵¹ Prim. J. Gorecki, *Auswertungsmöglichkeiten von Münzfunden in römischen Gräbern am Beispiel des nordgalischen Raumes*, *Studien zu Fundmünzen der Antike* 1, 1979, 29-37.

ces. So coins that individuals ever more frequently discover with metal detectors (assuming that the finder did not provide imaginary site data), therefore, are only of limited value as an historical source.¹⁵ The significance of individual coins (or treasure hoards) discovered by such a method can often thus only be judged in the context of the classical tradition of numismatic science, which was primarily directed at studying and dealing with the coin itself, its typology, comparisons of dies and their possible contribution to relative-chronological classification of individual new emissions.¹⁶ It is, of course, impossible to deny the great importance of individual coins in this respect, but the most important quality of a coin as a primary historical source (which must, of course, be the primary significance of coins from archaeological sites) is then essentially reduced, if not lost. Despite all the above considerations, it seems that the inclusion of detector finds in museum collections, in the literature, as well as in subsequent professional analysis, is only wise. In this way, the obtained numismatic, and other archaeological artefacts, essentially widen knowledge of new archaeological localities, enable their rough classification and provide professionally valuable information which not infrequently essentially alters findings and assumptions to date.¹⁷

In cases in which all archaeological data of all coin finds are not carefully and completely documented (even though the coin was discovered by archaeological methods),¹⁸ the most important role of a coin as often the chronologically most sensitive artefact, is for the most part lost, which is of course of incalculable damage, especially for the archaeology profession whose basic task is precisely by field research (which is irrepeatable on the same site) to delve to absolutely objective data. For the numismatic profession and the history of the Roman period, coins from individual sites, despite the lack of the above-mentioned archaeological data, can still serve as starting points for a series of interesting analyses which generally enlighten particularities and the movement of currency in circulation at individual sites and their vicinity and at the same time also classify the site from which they come chronologically.

Since coin finds from individual sites documented today are chance finds of formerly accidentally lost money, they provide a real and sensitive picture of then money flows and thus indirectly also a picture of the intensity of settlement at sites, although only when there is a sufficient total number of coins available from an individual archaeological locality. In the case of a low number of coins, objective analysis and interpretation are not possible. If finds, expressed numerically or in percentages, are transferred to a graph, it illustrates movements in currency in circulation at individual periods, mainly their intensity, or fluctuations in the amount of money in circulation. On the basis of these fluctuations, it may be possible indirectly to conclude fluctuations in intensity of settlement in individual localities considered. It is, of course, crucially necessary here to note that occasional fluctuations in the amount of money in circulation are more often than not a result of monetary policies of individual Roman emperors, so establishing such fluctuations in individual localities does not in itself say anything about shifts in the intensity of their settlement. A comparative graphic display is necessary of the movement of money in circulation from a number of sites in an enclosed area, and from localities in the wider area of the Empire and only then is a sufficiently extensive comparative base available, enabling an objective interpretation of deviations in the fluctuation of intensity of coin finds so revealed.

In the production of graphs which highlight the movement of money in circulation it is possible to consider and depict numerically or in percentage terms the appearance of coins of individual rulers in the context of specific pe-

riods (e.g., the 3rd century). Comparison among a number of localities is also possible mainly by considering the percentage appearance of coins (figs. 1, 2). The picture obtained in this way, although not wrong, is distorted, since it does not take into consideration that one ruler may have been in power for twenty years, while another only two. A graph produced in such a way can thus only show us an inter-comparison of the appearance of coins of individual rulers at one site, and this kind of comparison is also possible among a number of sites, whereby it is clear that coins of rulers who were longest in power will always be better represented numerically and in percentage terms.

In producing graphs which highlight money flows, the methodology which shows the absolute number of coins in an individual year of rule of individual rulers is often used (fig. 3).¹⁹ In this way, the differences that appear because of the various lengths of rule of individual rulers are removed. Difficulties appear when we want to compare on the same graph monetary circulation in a number of localities, since the first approach (considering only the absolute number of coins in a year) distorts the picture (fig. 3). Only a comparison of the percentage annual appearance of coins in a chosen period (e.g., the second half of the 3rd century) enables a more objective comparison among various sites (fig. 4), although differences in this case are somewhat blurred, or demand more careful analysis.²⁰ It is thus possible to state that an objective comparison among a number of sites is possible only with graphs which show the percentage share of coins in individual periods, irrespective of whether the percentile comparison has the entire period of the coin as a base (fig. 3) or also considers the length of an individual period (fig. 4). In the case of the latter, it is however possible on the graph objectively to establish the amount of money which came into circulation in individual periods.

Only a comparison of the currency flow (on a percentage basis, whereby it is unimportant whether we consider the duration of a particular coin period or not) among a number of sites shows which fluctuations in intensity of currency flows are only a result of Roman imperial currency policies and which are actually a result of local causes (poorer economic conditions, violent attacks, etc.). In this case, we must seek adequate interpretations for establishing deviations (fig. 5).

Whenever we attempt to analyse and illustrate the temporal limits of historical events, or attempt a more detailed chronological classification of the start (or end or only a temporary interruption) of settlement of an individual site (insula or building), it is possible to analyse comparatively in more detail coin finds of only one coin period (e.g., period of government of one Roman emperor), although it respects in an individual year the minting of coins (coin emissions). It has been possible with this method, e.g., relatively precisely to establish to what extent, where and when coin finds on the territory of the south-eastern Alps reflect Markoman raids (fig. 6).²³

As a comparative base, data from localities which have a large number of documented coins of Emperor Marcus Aurelius (161-180) and were not affected during this period (in this case Carnuntum) are of course still needed. It was thus possible in this way to establish that there was a regular flow of money in the region of Celje (Poetovio) documented by coins minted until 165, then the circulation of money was temporarily interrupted, which was probably a result of the town being affected by Marcomannic raids.²⁵ In the early seventies, there is also a noticeable reduction in the money in circulation in the area of Emona. In a similar way, it is possible, e.g., to compare the appearance of coins of individual emissions from the period of the independent rule of Emperor Gallienus (260-268) at various sites in the provin-

ces of *Raetia* and *Pannonia* and establish the earliest and latest beginnings of settlement in the second half of the third century (fig. 7).

On the basis of the above, randomly chosen, examples it is possible to show the usefulness and sensitivity, and thus the reliability of the mentioned methodology.

It is usually possible to establish that coin finds from sites in geographically defined spaces show a similar movement of intensity of money in circulation and similar rate of appearance of individual coins, since the money in circulation in a confined region would have been from the same source and so money in circulation should theoretically show a similar structure (figs. 8-11).

Possible deviations in the context of geographically confined regions must be analysed and interpreted with care. Deviations are often the result of chronological differences in settlement of the site (fig. 12), and not infrequently, for example, it is possible to establish that deviations in the intensity of currency in circulation are the result of chance finds of coins including already dispersed coin hoards, or these have not having been recognised as such during excavation (fig. 13).

The need has already been mentioned above always to analyse coin finds of individual periods in the context (geographic) of comparative contemporary finds. In such a case, for example, conclusions that rely on a relatively low number of coins of individual periods, e.g., the 6th or 7th centuries, lose their value. The widest geographic comparison, in other words, demonstrates that there was a modest number of coins of the specified period present in the greater part of the Empire and it is thus only a result of the then official financial policies or the then economic conditions.³¹

HOARDS

Various groups of coin finds, such as those which people have left as offerings in various shrines are often mistakenly classified among coin hoards. In such cases, any kind of historical interpretation of the find is mistaken, since group finds only permit an insight into the structure of money which was in circulation at the time of the offering. It is not possible to speak of the secreting of the find for economic reasons or because of warfare.

Coin hoards, just as individual coin finds, are professionally catalogued and assessed by specialist experts in accordance with applicable standards. Thus, as with other coins, the youngest coin in the find is determined, which thus gives the *terminus post quem* of the burial of the find. In this connection, too, I would like to again draw attention to the importance of the most exact observation possible and documenting of all the circumstances of the discovery of the find and above all to the need for the most detailed possible recording of all site data.³² Primarily, in other words, a fully documented coin hoard can enable exact determination of the time of the archaeological layer in which it was found, and secondarily it can also clarify a number of other questions connected with the flow of money in circulation, with the relative chronology of individual coins or coin emissions, and monetary history in general. Here, too, it is worth drawing attention to some inconsistencies which were linked in the past to a catalogue presentation and later interpretation of coin hoards. In a case, for example, that we have available only data of a small proportion of an originally larger hoard, there is a high probability that precisely the youngest of the coins in the find will be missing, since it is likely to also have been the best preserved and thus of most interest on the numismatic market. This is the most common problem particularly in hoards which have been disco-

vered by amateurs with metal detectors. Establishing the time and cause of burial of such rudimentarily preserved or documented hoards is not and cannot be objective. Whenever a coin hoard has with certainty been preserved in entirety (thus deriving from professionally impeccable archaeological excavations), the youngest coin in the find must be identified chronologically in the greatest detail, if possible in relation to its specific minting, thus essentially narrowing the time of issue of this coin and thus in more detail determining the *terminus post quem* of the burial of the hoard. Another danger connected with the interpretation of coin hoards lies in the wish of archaeologists and classical historians to link their find at all costs to historical events which are perhaps reported in historical sources, although the coin hoard has not been preserved or documented in entirety and the youngest coin in the hoard only approximately corresponds with the events mentioned in written sources. In such a case, one might even speak of an abuse of historical source material, in which the necessary objectivity in its evaluation is entirely lacking. Today, the classical case of such a methodologically mistaken interpretation of a coin hoard is Noll's extensive construction from coin hoards from the time of Emperor *Marcus Aurelius* in the region of the *Noricum* province and their linkage with Markomannic raids. R. Noll, in other words, methodologically altogether wrongly took account in his studies of a series of hoards whose original structure had not been documented in entirety or was unknown.³³ Soon after publication, his thesis was criticised and rejected.³⁴ It is possible to find similar cases in the area of the Roman province of *Raetia*, which historical sources claim to have been abandoned at the time of Emperor *Gallienus*.³⁵ H-J Kellner chose 17 coin hoards which were supposed to have concluded with coins of *Gallienus*, their burial dated at 259/260, and thus a link made between obtained levels of contemporaneously buried hoards and the reports of written historical sources from the early 4th century.³⁶ Since then, professional numismatic, archaeological and historical literature which deals with the Roman province of *Raetia*, always states the mentioned level of treasure hoards, which are assumed to have been buried or left in the earth in 259/260 as a result of fatal Alaman raids through this province. We cannot blame archaeologists or historians for the wrong use of numismatic sources in this case, since they have relied in their studies on the primary results of a professional numismatist. Kellner made two serious methodological mistakes in the interpretation of the mentioned coin hoards, and actually unwittingly abused the material historical source: he took as reliable treasure hoards about which only the most rudimentary data were available, or finds which had not been preserved in entirety, and at the same time, did not attempt the most detailed chronological determination of the youngest coin in the hoard, in this case a coin of *Gallienus*, although at the time of Kellner's analysis of the mentioned finds, suitable reliable standard literature existed for the period of the joint and independent *Gallienus* rules. Analysis taking into account the above methodological demands has shown that there is not the least basis for the assumption of the existence of a level of coin finds from 259/260 in the province of *Raetia*, since the majority of more recent coins in the finds, which can still today be treated to analysis (and there are very few of these) were minted in 262, thus at the time of the independent rule of *Gallienus*.³⁷

A common mistake in the interpretation of coin hoards is also the opinion that any burial of a large group of coins was caused by some hostile action. Whence the common, forced, unjustifiable linkage of the burial of treasure hoards with the attacks of barbarian tribes or internal fighting among the army in individual parts of the Roman empire at the time of the violent taking of authority on the part of indivi-

dual usurpers, which is illustrated by the two examples above. An analysis of the structure of coin hoards often shows the contrary, that the reason for creating hoards (thus the hoarding of money) was often economic conditions in the Empire.³⁸ Roman financial history testifies that a deterioration in money (lower quality of metal, reduction of the weight of coins) encouraged the population to bury (or hoard) better quality money as quickly as possible, since it always had a nominal purchase value that was lower than the actual value of the metal from which the coin was minted. Numerous coin hoards were created precisely for this reason, hoarding took place over an extended period, and this kind of treasure hoard cannot reflect the structure of money in circulation at the moment at which the owner ceased hoarding money, and the coin hoard buried in this way then for one reason or another remained in the earth.

An analysis of coin hoards should in any case always respect also the appearance of coins from individual coin periods and in this context, also the appearance of coins of individual mints. An analysis of the appearance of coins of individual mints very often shows that in terms of monetary mass, coins from the nearest mint to the site always predominate, which reflects also then currency circulation (fig. 14).

Whenever the proportion of coins of individual mints essentially deviates from the sample which is typical of the money in circulation in the geographical region from which the coin hoard originates, it is usually possible to conclude that the find was originally hoarded in some other region of the Empire and then brought to the region of its later burial (fig. 15).⁴⁰

On the basis of analysis of the representation of mints, it is possible to establish, mainly in the fourth century, also the affiliation of some regions of the Roman empire to the spheres of interest of individual rulers.⁴²

An analysis of the representation of coins of individual coin periods in the context of hoards must be carried out by the same methodology as was described for individual coin finds. Such comparison on graphs can show similar fluctuations in intensity of representation of coins in contemporaneously buried coin hoards in confined regions of the Empire. From that fact alone, it is possible to conclude the contemporary burial of the hoards. In the case of deviation in the percentage appearance of coins of individual periods, especially in the last few minting periods before the hoarding of the find was ended, it is possible fairly objectively to conclude a somewhat earlier or later burial of comparable finds.

Thus the problem connected with the analysis of individual and hoard coin finds most commonly mentioned in professional circles is the so-called delay factor, the question of how much time the coin needed after its minting to come into circulation in the region of its later hoarding. It is not unusual to hear the thesis that the delay factor plays a very large and important role in the influx of money in circulation in specific regions of the Empire, whereby of course, a question is raised over the importance and value of coins as an absolute chronological element. An example is the thesis that coins from the start of the second half of the third century are assumed to be actually representatives of monetary circulation only at the end of the third century. *Gallienus* coins, for example, would thus not reflect monetary circulation at the end of the sixties or beginning of the seventies, but only monetary circulation of the eighties and mainly the nineties of the third century. Coin hoards from the nineties of the third century, contrary to this claim, show an insignificant proportion of *Gallienus* coins, which raises doubts about the above thesis. It is also possible otherwise, precisely on the basis of good dating of coin hoards, to establish how much time individual types of coin were in circulation. On the other hand, the monetary reforms of some of the emperors

also often took money out of circulation, which had until then been in use. It is necessary in the interpretation of coin finds to weigh all the above-mentioned arguments from case to case and to use objective results in dating with the aid of coins. (If, for example, a Diocletian bronze coin (*nummus*) from the period of the first tetrarchy (294-305) is discovered in ester, it is possible to conclude with a high degree of certainty that it fell at that time into still soft ester).⁴⁴ It would appear that the so-called delay factor is appreciably over-rated in the professional literature. From that point of view, individual coin finds from sites that were only briefly settled are interesting. In the military camp of Augsburg-Oberhausen, which was abandoned in 17 AD, for example, there were Tiberian coins from 15/16 AD.⁴⁵ Analysis of coin finds at individual sites documents an exceptionally fast flow of money even to such distant places as Scotland or Wales, where coins from the mint in Rome arrived very quickly.⁴⁶ There is also a similar case in the region of the military camp at Ločica by Celje, which was only occupied by a garrison for a very short time between 168/169 and 171,⁴⁷ but in it was found a coin of *L. Verus*, minted in 166.⁴⁸ In short, in the interpretation of coin finds, or in considering coins to be an absolute chronological factor, we must also take into account the time which passed between the minting of the coin and its entering circulation, but this delay factor is fairly unreliable. It is also necessary to bear in mind the influence of possible monetary reforms, which changed the quality of money and thus caused a premature withdrawal of some types of money from circulation. In the interpretation, we must unconditionally respect how much the coin had been used at the time of its burial, since the greater or lesser use of a coin can also be an important element in establishing objectively how long the coin was in circulation before being placed in the earth.

GRAVE FINDS

Mention of grave finds of coins, coins which were formerly a composite element of grave goods, has so far been avoided in this contribution. It is not, however, possible entirely to ignore the importance of such coin finds, especially in the period to the fourth century. Coins still then in circulation were often placed in graves, and often well used coins, even sometimes with a hole in them, which testifies to their secondary use after they had been withdrawn from normal circulation.⁵⁰ So it is necessary to note that the dating of coins in a grave determines only the *terminus ante quem non*, thus the date before which the coin could not have been placed in the grave.⁵¹ On this basis, dating of grave goods is a great deal less reliable, in which the -necessarily subjective -assessment of how used is the coin placed in the grave plays a specific role. All other elements, such as the delay factor, duration of time in circulation, withdrawal of money from circulation and so on, which play an important role in the analysis of individual coin finds, must be discarded in the analysis and interpretation of grave finds of coins. In other words, there is no graspable element on the basis of which to ascertain when the coin was placed in the grave, not necessarily when it was still in use or in circulation.

Izr. prof. dr. Peter Kos
Narodni muzej Slovenije
Numizmatični kabinet
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana